Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра публічного управління та адміністрування

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ»

Студента 2 курсу, 5 групи,
спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
спеціалізації «Публічне
управління та адміністрування» _____ Федорова
Євгена
Андрійовича

Науковий керівник
кандидат економічних наук,
доцент _____ Ожелевська
Тетяна
Станіславівна

Гарант освітньої програми
доктор наук з державного управління,
професор _____ Орлова
Наталія
Сергіївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП ……... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ …… 6

1.1. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та структури тіньової економіки …..... 6

1.2. Міжнародний досвід державної політики у сфері детінізації доходів ……..……..……..…… 14

Висновки до розділу 1 ……..… 28

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ …..…… 30

2.1. Аналіз інституціонального забезпечення детінізації доходів ……..…… 30

2.2. Тінізація доходів в Україні: оцінка масштабів та напрями детінізації …..…. 35

Висновки до розділу 2 ……..48

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ…… 49

Висновки до розділу 3 …… 66

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ..……... 68

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Одна зі складових розвитку держави – це стабільність її економічної системи, а тіньові доходи зумовлюють її дестабілізацію та знижують авторитет органів влади, таким чином створюючи перешкоди на шляху розвитку України. Вагомим важелем забезпечення економічної стабільності країни є проведення ефективної державної політики у сфері детінізації доходів, оскільки тіньова економіка – поширене явище в усіх країнах світу, зокрема і в Україні.

За дослідженнями АССА у 2017 році у міжнародному рейтингу країн з найбільшою часткою тіньової економіки Україна займає третє місце (1,95 трлн. грн. або 45,97% від ВВП) після Нігерії та Азербайджану [1, с.13]. МВФ оцінив розмір тіньового сектора в структурі економіки України у 44,8%. За різними оцінками, критичним рівнем тінізації економіки, за якого держава втрачає контроль над економікою, є 30-40% від ВВП. Порівняно із країнами ОЕСР Україна має найбільшу частку тіньової економіки. Її масштаби орієнтовно на тому ж рівні як і в державах «третього світу»: 40-60% [2, с. 113]. Незаконне використання бюджетних коштів, зокрема заробітної плати і пенсій; вивезення матеріальних цінностей за кордон; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; незаконна приватизація державного, комунального майна; афери з цінними паперами та валютними коштовностями; підписання нормативних актів неефективного характеру, підкуп державних службовців та працівників правоохоронних органів тощо розширюють частку тіньового сектора економіки, створюють негативний соціально-економічний ефект, гальмують науково-технічний прогрес та погіршують рівень економічної безпеки України [3, с.169]. Це зумовлює актуальність теми.

Таким чином, важливими напрямами вітчизняної економічної політики в сучасних умовах мають бути: організація ефективної роботи органів державної влади щодо детінізації; приведення до міжнародних стандартів відповідної нормативно-правової бази; контроль за тіньовими доходами та вивід їх з тіньового сектора.

Зважаючи на те, що аналіз феномену тінізації доходів та проблема формування й реалізації ефективної державної політики у сфері детінізації доходів є прерогативою різних наук, таких як: з державного управління, так і економічних та юридичних, - наукові пошуки великої кількості вчених різних галузей певною мірою стосуються порушеної у кваліфікаційній роботі проблематики, зокрема теоретичним підґрунтям роботи стали праці таких вчених, як: В.Д., Базилевича, С.О. Баранова З.С. Варналія, С. С. Задворних, О.П. Дяченка, Олійника Т.Г. О. М. Подмазка, О.Тильчик, Л. Шмаль та ін. Серед найвідоміших зарубіжних вчених, які досліджували шляхи детінізації доходів необхідно відзначити Ф. Шнайдера, П. Гутманна, Е. де Сото, Е. Фейга.

Метою роботи є наукове обґрунтування теоретичних підходів та практичних рекомендацій щодо вдосконалення реалізації державної політики України у сфері детінізації доходів.

Для досягнення мети у роботі було поставлено такі завдання:

- дослідити різноманітні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та структури тіньової економіки;
- вивчити міжнародний досвід детінізації доходів та можливість його впровадження при реалізації державної політики у сфері детінізації доходів в Україні;
- провести оцінку діяльності органів державної влади у сфері детінізації доходів та проаналізувати нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері детінізації доходів в Україні;
- розкрити методи дослідження обсягів доходів у тіньовому секторі економіки та зробити порівняльний аналіз міжнародної та вітчизняної методики;
- проаналізувати рівень тінізації доходів в Україні та визначити напрями детінізації;
- запропонувати заходи та напрями вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів.

Об’єктом дослідження є процес державного регулювання детінізації доходів.

Предметом дослідження є державна політика України у сфері детінізації доходів.

При виконанні дослідження використано такі методи: системний (при дослідженні класифікацій оцінки рівня тіньової економіки та аналізі діяльності адміністративних структур щодо детінізації фінансових потоків в Україні); пошуково-бібліографічний (при уточненні понятійно-категоріального апарату щодо визначення категорії "тіньова економіка"); статистичний та порівняння (при здійсненні оцінки ефективності чинної методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні, а також при дослідженні можливості імплементації зарубіжного досвіду детінізації доходів в Україні); історичний (при формуванні етапів розвитку тіньової економіки).

Інформаційною базою дипломного дослідження є Конституція України, закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, що визначають зміст та особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері детенізації доходів, матеріали Державного комітету статистики України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі економічної науки та державного управління щодо проблем формування та реалізації державної політики у сфері детенізації доходів.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 107 сторінок, із яких обсяг основного тексту - 70 сторінок. Робота містить 13 таблиць, 21 рисунок, 16 додатків. Список використаних джерел налічує 82 найменування.

Основні положення випускної кваліфікаційної роботи відображені у статті: Федоров Є.А. Застосування міжнародного досвіду щодо детінізації доходів в рамках євроінтеграційних процесів в Україні / Є.А.Федоров // Управління та адміністрування: зб. наук. ст. студ. заоч. форми навч. / відп. ред. Н. Л. Новікова. – Ч. 1. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – С. 328-334 [4, с. 328-334].

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

1.1. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності та структури тіньової економіки

Проблему тіньових доходів неможливо розглядати окремо від визначення такого феномену, як тіньова економіка. Вони є її частиною та формою прояву, тому перш ніж дати визначення тіньовим доходам, необхідно визначити та структурувати саме поняття тіньової економіки.

Тіньова економіка – одне з тих явищ, що привертає все більше уваги вітчизняних дослідників у розрізі теоретичних та практичних досліджень. Ігнорування цього явища може призвести до втрати контролю держави над процесами розвитку економіки, що створює загрозу національної безпеки країни.

Визначення категорії «тіньова економіка» – це перша складність, з якою стикаються дослідники. У вітчизняній та іноземній літературі немає не тільки єдиного терміну, який позначав би цю категорію, але і однозначного розуміння даного явища. Відсутність універсального визначення тіньової економіки призвело до появи понад тридцяти термінів, які визначають її, а, відповідно до них, й багато концепцій, що її аналізують: соціологічні, правові, економічні тощо.

У різних країнах є відмінності у позначенні цього терміну:

- Англомовні економісти використовують терміни «неофіційна», «прихована», «підпільна» економіка;
- Французькі – «підземна», «неформальна» економіка;
- Італійські – «таємна», «підводна» економіка;
- Німецькі - «тіньова» економіка [5, с. 13].

Робоча група Євростату пропонує використовувати узагальнювальний термін «невидима» частина економіки. Ним пропонують охопити всі економічні зв’язки, які з певних причин не враховані офіційною статистикою. Цей підхід поділяє Європейська система рахунків (ЄСР) [6, с. 9].

Оскільки у вітчизняній літературній практиці поширений термін «тіньова» економіка, для позначення цього явища є сенс використовувати цей термін із вищенаведених та розглядати це явище як економічну категорію.

Аналіз досліджень західних та українських авторів щодо визначення змісту категорії «тіньова» економіка, ми пропонуємо згрупувати їх, використовуючи три підходи: обліково-статистичний, поведінковий та комплексний підходи.

Обліково-статистичний підхід дає позначення явищу тіньової економіки як незафіксованих державою економічних дій. Визначення цього підходу подані у додатку А.

Обліково-статистичний підхід до визначення сутності категорії «тіньова економіка» має низку недоліків, а саме:

- ухилення від сплати податків в багатьох випадках не має ніякого відношення до тіньової економіки (через занадто складну податкову систему можна допуститися помилки при сплаті податків);
- не враховуються господарюючі суб'єкти, що ухилялися від сплати податків, не порушуючи при цьому законодавство;
- доходи, що одержані від кримінальної діяльності (торгівля зброєю, наркотики), враховуються тільки після їх вкладання в легальний або тіньовий сектори економіки [5, с. 14].

Поведінковий підхід визначає тіньову економіку як опортуністичну реакцію в поведінці економічних агентів на встановлені з боку держави обмеження. Детально визначення категорії «тіньова економіка» за поведінковим підходом від різних авторів структуровано автором і подано у додатку Б.

Критикуючи поведінковий підхід до визначення сутності категорії «тіньова економіка», О.М. Подмазко виділив низку його недоліків, а саме:

- дії господарюючих суб'єктів, що функціонують у тіньовій економіці та які не можна інтерпретувати як реакцію на дії з боку держави;
- сильна схильність до суб'єктивістських суджень господарюючих суб'єктів щодо обмежень, які встановлені з боку держави;
- значний вплив на дії господарюючих суб'єктів існуючої в країні політичної системи [5, с. 14-15].

На нашу думку, не можна погодитись з першою тезою цих недоліків, оскільки не існує таких дій господарюючих суб'єктів, що функціонують у тіньовій економіці та які не можна інтерпретувати як реакцію на дії з боку держави. Мотивом опортуністичної поведінки індивіда, яка веде його до переходу у тіньовий сектор, є бажання максимізувати прибуток, порушуючи законодавство, а отже, це реакція індивіда на чинне законодавство, виконання якого вимагає держава.

Деякі автори використовують комплексний підхід до визначення сутності категорії «тіньова економіка», який враховує як поведінковий, так і операційний підходи. Їх бачення сутності цієї категорії подано у додатку В. На нашу думку, цей підхід всебічно характеризує прояви тіньової економіки і слушним буде таке визначення цього терміну: тіньова економіка – це соціально-економічне явище, яке представлено сукупністю нерегульованих та неконтрольованих протиправних та законних, але опортуністичних, відносин між суб'єктами економічної діяльності, метою яких є отримання квазіренти шляхом приховування доходів й ухилення від сплати податків.

Вивчають проблеми тінізації підприємницької діяльності не лише фахівці – науковці та практики, а й інші дослідники, не цілком усвідомлюючи соціально-економічну сутність тіньової економіки, не розрізняючи причини й наслідки, відмежовуючи корупцію від тіньової економіки тощо [6, с. 9]. Це потребує більш детально зупинитися на аналізі структури тіньової економіки.

Для визначення джерел формування тіньових доходів розглянемо структуру тіньової економіки. Серед закордонних і вітчизняних вчених немає єдиної думки з цієї проблеми, про що свідчить систематизована автором таблиця структуризації тіньової економіки різними вченими у додатку Г. Її аналіз свідчить про те, що в всі науковці до структури тіньової економіки відносять нерегламентоване виробництво товарів і надання послуг; легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг; заборонені види діяльності (проституція, наркоторгівля тощо). Але є структурні елементи, які викликають дискусію, а саме: виробництво товарів та послуг, що споживаються всередині самих домогосподарств (натуральне самозабезпечення) та диверсифіковані частини

«чорної» економіки – всі види корупції, всі прояви використання або привласнення державної, акціонерної та інших інтегрованих форм власності, у тому числі фінансових ресурсів держави, які виділяє, наприклад, В. Мандибура [7, с. 11].

Огляд різних поглядів на структуру тіньової діяльності та її складники дозволяє виділити, на нашу думку, найбільш вдале структурування тіньової економіки за О. В. Скорук:

- «прихована» («сіра») тіньова економіка – цілком дозволена економічна діяльність, пов'язана з виготовленням легальних товарів і наданням легальних послуг, які частково не обліковані офіційною статистикою та, відповідно, приховані від оподаткування;
- «підпільна» («темно-сіра») тіньова економіка – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємницької діяльності;
- «злочинна» («чорна») тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність, пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених товарів і послуг (наприклад, корупція, наркоторгівля) [8, с. 130]. На нашу думку, до цього сектору також доцільно віднести фіктивну економіку - фінансові піраміди, приписки тощо.

Тіньові доходи є проявом тіньової економіки. Серед науковців досі ще не знайдено загальноприйнятих підходів не тільки до визначення тіньової економіки, не розроблений також і відповідний теоретико-методологічний та методичний інструментарій аналізу тіньових джерел доходів.

В науковій літературі, під тіньовими доходами розуміють доходи у грошовій формі, отримані з соціально-нейтральних чи соціально-позитивних джерел неформального сектора, неврахованих і неоподаткованих державою видів економічної діяльності та з соціально-негативних джерел підпільного сектора тіньової економіки [9; 10, с. 81].

Пропонуємо своє визначення цієї категорії: тіньові доходи – такі види доходів, які були отримані протиправним, неофіційним або нелегальним шляхом внаслідок тіньових дій та є джерелами живлення тіньової економіки.

Визначивши поняття тіньових доходів, є необхідність виділити механізм формування та джерела тіньових доходів (рис. 1.1.). Корупційні дії виникають при взаємодії з бюрократичним апаратом, в процесі якої відбуваються різні протиправні дії з метою досягнення конкретних цілей (спрощення процедур при отриманні дозволів та ліцензій тощо). «Оптимізація податкового навантаження» виникає при великому податковому навантаженні, непрозорій системі сплати податків, нечіткому законодавству. а також завдяки психологічному фактору (бажання таким чином максимізувати прибутки). Махінації зі звітністю виникають при виготовленні та реалізації легальних товарів на зареєстрованому підприємстві, але оминаючи офіційну звітність, що подається державним органам, таким чином отримуючи додатковий прибуток, що фактично є у «тіні». «Чорні доходи» виникають при виготовленні та реалізації товарів та послуг, заборонених чинних законодавством. Такий підхід щодо виникнення тіньових доходів відповідає вищенаведеним даним щодо структуризації тіньової економіки, а також дає чіткий розподіл по різним джерелам їх виникнення.

Як вже було вище зазначено, тіньові доходи неможливо розглядати, не враховуючі саме явище тіньової економіки. Таким чином, проведений аналіз визначення, структури тіньової економіки та тіньових доходів як її прояву доводить, що вони є складним соціально-економічним явищем, структура яких представляє сукупність систематизованих елементів.

Наслідки тінізації доходів наведені на рисунку 1.2. Як видно з рисунку, тінізація доходів має низку важливих економічних, політичних, соціальних та психологічних наслідків, що гальмують соціально-економічний розвиток країни. Це викликає необхідність державної політики детінізації доходів.

Рис. 1.1. Механізм формування та використання тіньових доходів [побудовано автором з урахуванням джерел [10, с. 81; 3, с. 170].

Рис. 1.2. Наслідки тінізації доходів [побудовано автором з урахуванням джерел [3, с. 171; 11, с.54; 12, с. 3]]

Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства [13, с. 205].

Перш, ніж розглядати шляхи покращення детінізації економічних процесів, для початку необхідно виділити конкретні чинники, які призводять до їх тінізації. До таких чинників належать (Рис. 1.3.):

Рис. 1.3. Чинники, які сприяють тінізації економічних процесів [структуровано автором]

1. Неефективне регулювання економіки з боку держави. Ефектом від цього чинника є відсутність взаємної довіри бізнесу та держави, і як наслідок – наявність високого рівня бюрократизації. Результатом цього є формування корпоративно-бюрократичних структур, які де-факто підміняють собою офіційний механізм державного управління.
2. Нестабільне законодавче забезпечення підприємницької діяльності. Наслідком цього чинника є неможливість ефективно планувати бізнес. Відсутність стабільності – один з чинників, що спонукає бізнес до постійного пошуку шляхів максимізації своїх доходів шляхом виводу їх у тіньовий сектор.
3. Недосконаліть судово-правоохоронної системи. Оскільки в державі відсутня чітка державна програма боротьби з організованою злочинністю, наявна велика кількість зловживань зі сторони самих представників внутрішніх органів влади, в тому числі і в економічній сфері, результатом всього цього є низький рівень довіри населення до цих органів та загальна криміналізація суспільства, що призводить до збільшення правопорушень як в цілому, так і в економічній сфері зокрема.

4. Недосконаліть бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів.
5. Неефективний розподіл податків. Низька якість роботи державних службовців, що функціонально відповідають за розподіл податкових надходжень, та незадовільний рівень праці таких працівників лише погіршує загальну економічну ситуацію. Сприяє цьому також велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових державних підприємств, які утримуються за будь-яку ціну, загальний низький рівень платіжної дисципліни.
6. Недосконале грошово-кредитне регулювання. Фактори цієї проблеми – це непрозоре рефінансування комерційних банків та встановлення гнучкого валютного курсу, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і призводить до дефляційних або інфляційних наслідків, наявність завеликої активності держави на позичковому ринку, надмірний випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що де-факто сприяє концентрації грошового капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок.

Всі вищеперераховані чинники взаємопов’язані між собою, результатом їх впливу є тіньові операції, ухилення від сплати податків («мінімізація податкового тиску»), інші дії, що призводять лише до загального погіршення ситуації, оскільки такі кошти, отримані в результаті вищеперерахованих дій, не потрапляють до «білої» економіки.

1.2. Міжнародний досвід державної політики у сфері детінізації доходів

Процес формування тіньової економіки відбувся багато століть тому і продовжується до теперішнього часу. У зв’язку з цим доцільно виокремити етапи розвитку тіньової економіки, тому що чітка періодизація цього процесу дає змогу дослідити розвиток і особливості тінізації економік країн в різні часи і дасть змогу вже розробляти дієві заходи детінізації.

В працях різних дослідників [38, 39] порушується питання періодизації тіньових явищ в економіці, але вони охоплюють лише певний період історії і не можуть відображати чітко структурованих особливостей тінізації для кожного періоду. Отже, для того, щоб визначити шляхи подолання появи тіньових доходів, для початку розглянемо один з підходів до періодизації етапів їх формування у світі.

Зародження тіньової економіки відбувається в V-IV тис. до н.е. і було відоме ще в додержавних формах існування людської цивілізації але до IX ст. до н.е. відбувалося зародження та формування тих явищ, що в сучасному розумінні можна назвати основами тіньових доходів. Тінізація доходів з'являється після появи державних формувань, коли відбувся перехід від домінування колективних критеріїв у вирішенні економічних відносин до домінування адміністративних критеріїв, відповідальність за порушення заборон почала носити адміністративний характер. Це стосувалося як заборон на окремі види діяльності, так і вимог забезпечення необхідними ресурсами управлінського апарату. Отже, від появи державних формувань і до XI – IX ст. до н.е. виділено етап ведення недозволеної діяльності та ухиляння від сплати державних зборів. Для цього етапу були характерні система заборон на окремі види діяльності та здійснення заборонених видів господарської діяльності. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що тіньова економіка як явище, існує дуже давно.

Характерні етапи тінізації для кожного періоду загальної світової економіки від зародження тінізації і до сучасності, виведено у додатку Д. Отже, розглянута класифікація для країн світу вирізняється тим, що вона охоплює історію розвитку тінізації економіки від її зародження і до наших днів. Ця класифікація є комплексною для всіх країн світу, оскільки в ній виявлено чітко визначені характерні для кожного етапу ознаки тінізації доходів, а також виділені якісні характеристики тінізації.

Детінізація - це створення умов для того, щоб робота в легальній економіці була більш ефективною та прибутковою, аніж у тіньовому секторі, з одночасним посиленням боротьби з кримінальними складовими економічної діяльності [35, с. 73].

В зарубіжних країнах багато уваги приділяється зниженню рівня тінізації фінансових потоків та корумпованості. найменші обсяги тінізації мають переважно високорозвинені країни, зокрема: США, Швейцарія, Нова Зеландія, Австрія, Люксембург, Японія. Фактично не існує жодної країни у світі із рівнем тіньової економіки нижчим 5%. Відносно суттєві масштаби тінізації серед європейських держав притаманні Болгарії, Румунії, Туреччині, Хорватії, Естонії, Литві, де обсяги тіньової економіки орієнтовно на 10-14% вищі за середню величину [2, с. 113].

Дивлячись на прагнення України наблизитись до європейських стандартів, важливою є застосування досвіду інших країн не лише у політичній сфері, але й економічній. Зокрема, з огляду на обсяги тінізації в Україні – питання щодо детінізації її економіки.

Щоб ефективно вдосконалити вітчизняну економіку і підняти її до рівня розвинених європейських країн, потрібно вивчати досвід зарубіжних держав та впроваджувати ті позитивні інструменти фінансової політики, що є в цих країнах, адаптуючи їх з врахуванням особливостей вітчизняної економіки та враховуючи окремі складові тінізації: корупція, економічна кіберзлочинність та «відмивання» грошей через офшорні зони.

Актуальним для України є також досвід боротьби з корупцією зарубіжних країн. Розглянемо це на прикладі Австрії. Австрія – одна з країн з низьким рівнем тіньової економіки. Головним напрямом боротьби з корупцією в цій країні було впровадження заходів по запобіганню корупції серед державних службовців. Для цього австрійським держслужбовцям заборонено приймати подарунки, спрямовані на те, щоб викликати прихильність чи отримати певну користь, які службовець може надати в силу своїх повноважень. Також антикорупційні заходи не минули партійну діяльність. У випадку отримання партіями пожертвувань на значні суми, вони повинні бути оприлюдненими, незалежно від того, чи були вони здійснені приватними особами, чи громадськими організаціями.

Інтерес в досвіді Бельгії представляють заходи щодо запобігання тінізації коштів серед членів партій. Вибори партіям заборонено фінансувати за рахунок фізичних осіб чи організацій. Весь виборчий процес повинен бути

профінансований лише за рахунок власних коштів. Також встановлюється контроль за коштами партій. Для цього вони вкладаються у спільне підприємство, звіт про доходи та витрати якого публікується щорічно, а також про кількість використаних партією коштів.

Достовірність інформації перевіряється на парламентському засіданні. Також дієвим кроком на шляху боротьби з тіньовою економікою було заснування Королівським Указом 17 лютого 1998 р. Office Centralpourla Repressiondela Corruption – OCRC (Центрального управління по боротьбі з корупцією - підрозділ Федеральної поліції, що знаходиться під керівництвом Генерального комісара судової поліції та підзвітне йому. Управління очолює начальник, а органи судової поліції знаходяться у віданні Міністерства юстиції та судової влади.

До штату Управління входить 60 слідчих та спеціалісти цивільних професій. Структурно воно розділене на три відділи: відділ фінансових злочинів, відділ порушень у сфері розподілу субсидій та відділ по розслідуванню порушень та зловживань у контрактах на державні закупівлі. Завданнями OCRC є: аналіз стану корупції; провадження розслідувань у складних справах, пов’язаних з корупцією в державному та приватному секторах управління та економіки; розслідування справ про корупцію у сфері розміщення державних контрактів, проведення державних закупівель, розподілу субсидій; надання допомоги судовій поліції [42, с. 86]. Проте, у зв’язку з тим, що у відомство цього органу потрапляють усі важкі злочини, пов’язані з корупцією, чи такі, що підривають інтереси державної служби, незалежно від того, чи приналежні вони до діяльності Управління, чи інших структур, приступити до виконання своїх повноважень OCRC може лише за розпорядженням прокуратури.

Для боротьби з тіньовою економікою та корупцією урядом Німеччини було створено ряд організацій, зокрема Федеральна фінансова поліція, Відділ боротьби з організованою злочинністю та корупцією, Департамент внутрішніх розслідувань. Законодавство Німеччини суттєво обмежує можливості державних службовців до ведення тіньової та корупційної діяльності. Для них передбачена повна особиста відповідальність за порушення правомірності дій та службових обов’язків. Після звільнення від державної служби, державний службовець

повинен дотримуватись правил щодо нерозголошення своєї попередньої діяльності [43, с. 56].

У випадку, якщо для подальшого працевлаштування необхідно надати інформацію про попереднє місце служби, на надання такої інформації необхідно отримати дозвіл від організації, в якій він працював (ці ж правила діють і у випадку необхідності подання інформації до суду). Зазвичай його надає керівник установи. Інформацію пресі можуть надавати лише уповноважені особи. На державного службовця покладено обов'язок повідомляти про кримінально карні діяння, що стали йому відомі.

Така жорстка система заборон та обмежень компенсується високими заробітною платнею, додатковими виплатами, гарантією збереження робочого місця та кар'єрного зростання. Державному службовцеві забороняється здійснювати інші види діяльності без попереднього дозволу вищої службової інстанції. Дозвіл не потрібен лише у випадку прийняття опікунства, догляду за хворими чи немічними, реалізації обов'язків, накладених заповітом, зайнятості вільною професією, науковою чи дослідницькою діяльністю та управлінням власним майном.

Державні службовці не мають права бути зайнятими підприємницькою діяльністю ні особисто, ні через довірених осіб, брати участь у правлінні підприємством чи організацією або бути членом наглядової ради підприємства будь-якої форми власності. Усі інші питання, пов'язані із роботою державного службовця регламентуються постановами федерального уряду, що мають силу закону.

Прикладом такої постанови може бути постанова уряду від 12 листопада 1987 р., згідно з якою побічною визначається будь-яка діяльність, що не належать до основної, незалежно від місця зайнятості, виключення становить лише виконання почесних обов'язків. Винагородою за побічну діяльність вважається як грошова сума, так і її матеріальний еквівалент.

Для різних категорій службовців визначається гранично допустимий річний розмір таких винагород. Якщо ж після припинення основної діяльності службовець зайнятий роботою, що пов'язана зі службовою діяльністю (можлива в

останні п’ять років в перед закінченням державної служби), він зобов’язаний заявити про це за останнім місцем служби. Будь-яка трудова діяльність державного службовця може бути заборонена, якщо є підозра, що вона може нанести в подальшому шкоду державі.

Особливо цікавим для українських реалій, на нашу думку, буде досвід Сінгапуру - країни, яка перемогла корупцію буквально за 40 з невеликим років, яка з року в рік займає провідне місце в рейтингу країн за Індексом сприйняття корупції [44] і яка, будучи державою третього світу, зуміла подолати кризу та стабілізувати економіку. Це острівне місто-держава Сінгапур є прикладом для України у вирішенні стратегічно важливого питання – боротьби з корупцією. Нині в Сінгапурі діє правова система, що відповідає світовим стандартам; ефективна та прозора економічна система; в країні низькі показники злочинності та корупції порівняно з іншими країнами [45, с. 111]. При цьому вдалося не тільки уникнути масових розстрілів чиновників, як у Китаї, а й навіть обійтися без особливо жорстких репресій.

Антикорупційна політика Сінгапуру вражає своїми успіхами. Уряд країни усвідомлював, що передбачені законом покарання не будуть дієвими, якщо вони не спиратимуться на ефективне правозастосування. Тому було прийнято рішення про створення Бюро – універсального антикорупційного агентства. Назва БРВК в перекладі з китайської мови дослівно означає: «Бюро з розслідування заразної жадібності». Бюро з розслідування випадків корупції, якому надано політичну і функціональну самостійність, є спеціалізованим органом боротьби з корупцією. Цей незалежний орган веде боротьбу з проявами корупції в державному і приватному секторах економіки Сінгапуру, перевіряє випадки зловживань серед державних чиновників і повідомляє про них відповідні органи для здійснення необхідних заходів. БРВК вивчає методи роботи державних органів, що потенційно перебувають у зоні небезпеки, з метою виявлення недоліків у системі управління та за необхідності рекомендує їх керівникам вжити відповідних заходів [45, с. 111-112].

Запорукою успішного функціонування Бюро з розслідування випадків корупції в Сінгапурі є Закон «Про запобігання корупції» (1960 р.) зі змінами та

доповненнями, чинний і сьогодні, – основний нормативно-правовий акт у цій сфері. Закон став тим каталізатором, який запустив процес удосконалення антикорупційної стратегії боротьби з корупцією. Згідно з чинним положенням розділу 241 Закону «Про запобігання корупції» сьогодні Бюро має усі необхідні повноваження для боротьби з корупцією. Наприклад, у гл. 15 зазначено, що службовці БРВК мають право вчиняти арешти і обшуки у заарештованих осіб. У гл. 17 передбачено право прокурора давати дозвіл директору Бюро і його головному заступнику перевіряти «будь-які банківські рахунки, часткові рахунки та розрахункові рахунки», якщо є підозра у скоєнні правопорушення. У гл. 18 закріплено повноваження службовців БРВК перевіряти банківські книжки державних службовців, а у гл. 19 – також їхніх дружин, дітей і агента, якщо це необхідно [45, с. 112].

Окрім закону «Про запобігання корупції», сьогодні в Сінгапурі діє соціально орієнтоване антикорупційне законодавство: Кримінальний кодекс Сінгапуру; закони: «Про Парламент (привілеї, імунітет і повноваження)»; «Про політичні пожертвування»; «Про митниці»; «Про корупцію, розповсюдження наркотиків та інші тяжкі злочини (конфіскація доходів)».

Бюро застосовує авторитарні методи дій, що цілком зрозуміло з огляду на стан держави в той час, коли ця структура була створена. Примітно, що всі повноваження регламентовано законом, у тому числі виключено можливість свавілля співробітників Бюро. Для ефективного правозастосування слідчих Бюро наділено надзвичайними повноваженнями. Вони мають виключне право без рішення суду затримувати і обшукувати осіб, підозрюваних у корупційних діяннях, до яких є претензії на підставі інформації з достовірних джерел, можуть вести розслідування стосовно їхніх дружин, дітей, родичів і поручителів. Законною практикою стало надання громадянами на вимогу слідчих потрібної їм конфіденційної інформації. Відмова від співпраці зі слідством і приховування інформації розглядаються як правопорушення і караються штрафом до 10 тис. доларів США або взяттям під варту на термін до року. До суду можна притягнути будь-якого громадянина незалежно від його статусу і рангу.

Під особливим контролем перебувають вищі посадові особи та працівники правозастосовних органів, які займають потенційно корупціогенні посади. Напевне, основним нововведенням було те, що слідчі Бюро не мають потреби доводити, що хабарник дійсно мав можливість надати необхідну послугу. Всі закінчені розслідуванням справи передаються прокурору з пропозицією вжити щодо конкретних осіб передбачені законом дії [45, с. 113].

Основними функціями цього незалежного органу є розслідування фактів корупції та інших кримінальних справ, пов'язаних з корупцією, в державному і приватному секторах економіки Сінгапуру. Установа займається: перевіркою законності дій і рішень всіх посадових осіб; розглядом скарг громадян, що містять звинувачення в корупції і вимагають відшкодування збитків; розслідуванням випадків недбалості та байдужості, допущених державними службовцями; розслідуванням фактів зловживання службовим становищем та неналежного виконання службових обов'язків – у разі підозри про наявність ознак корупції; дослідженням процедур роботи державного сектора з метою зведення випадків корупції до мінімуму. Бюро вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів для виявлення можливих «слабких місць» у системі управління.

Крім того, одним із напрямів діяльності Бюро є попередження корупції. З цією метою вивчаються методи роботи департаментів та державних органів для виявлення прогалин в існуючій адміністративній системі, які могли б сприяти появі корупції, хабарництва та недобросовісної практики, і направляє керівникам установ рекомендації щодо проведення заходів, спрямованих на усунення недоліків та запобігання корупції.

Для підтримки принципу прозорості бізнес-середовища Бюро розслідує корупцію і в приватному секторі, хабарництво і «відкати». Будь-яку особу, яка пропонує, дає або бере хабар чи «премію» за придбання товару у конкретного постачальника, за законом може бути оштрафовано або засуджено до ув'язнення на певний термін, або те й інше разом. На додаток до цього суд призначає штраф, еквівалентний отриманим хабарам. Особа, яка пропонує, дає або бере хабар від

імені іншої людини, також підлягає покаранню в тому самому обсязі, якби вона діяла від свого імені [45, с. 114].

Повноваження співробітників БРВК регулюються ст. 15 закону «Про запобігання корупції»: директор й інший особливо уповноважений мають право заарештовувати без ордера будь-яку особу, підозрювану у вчиненні правопорушення, передбаченого цим законом, до якого є розумні претензії на підставі інформації з достовірних джерел; слідчі можуть обшукувати заарештовану особу і вилучати всі знайдені при ній речі – за наявності доказів незаконної діяльності. Підозрювані особи жіночої статі можуть бути обшукані тільки слідчим жіночої статі; будь-яка особа, заарештована за такими мотивами, направляється до відділення Бюро або поліції.

Повноваження співробітників БРВК щодо обшуку і конфіскації визначено ст. 22 Закону: директор Бюро має право видачі співробітникам ордера, який наділяє його повноваженнями входження в будь-яке приміщення, навіть силою, його обшуку, та затримання будь-яких документів, статей або майна, пов'язаних з корупційними діями; якщо офіцер Бюро має розумні підстави вважати, що відстрочка в отриманні ордера на обшук зірве плани розслідування, він може скористатися правом розслідування, вказаним вище, без отримання даного ордера.

У ст. 5 цього закону закріплено визначення особи, винної у скоєнні корупційного правопорушення. Вона винна в корупції, коли сама чи у співучасті з ким-небудь: незаконно підкупає, отримує або висловлює згоду на отримання будь-якої винагороди для себе чи іншої особи; незаконно дає, обіцяє або пропонує іншій особі винагороду, незалежно від того, в своїх чи сторонніх інтересах винагороджує чи підбурює іншу особу до дії або бездіяльності стосовно будь-якої справи, реальної чи задуманої [45, с. 114-115].

Після завершення розслідування документи передаються прокурору. Згідно з законом обвинувачення не може бути пред'явлено без його письмової згоди. Справи проти державних службовців при недостатніх доказах для підтримки судового переслідування передаються голові департаменту для прийняття дисциплінарних заходів. Якщо підстав для кримінального переслідування

недостатньо, директор Бюро за згодою прокурора направляє справу до голови відділу, що займається дисциплінарними справами.

БРВК є частиною системи кримінального правосуддя та працює в тісній взаємодії з Генеральною прокуратурою і судами. У процесі розслідування Бюро також співпрацює з різними державними та урядовими установами та відомствами з метою збирання доказів і отримання інформації, необхідної для доказування складу злочину в справі, яка розслідується, а також кращої обізнаності державних службовців «… у питаннях, пов'язаних з корупцією».

Як і Л. Шмаль [45], ми вважаємо, що Бюро з розслідування випадків корупції в Сінгапурі є яскравим прикладом універсального підходу до вирішення проблеми корупції – поєднання у межах однієї установи превентивної та репресивної функцій. Бюро – головний орган, що займається боротьбою з корупцією у Сінгапурі, наділений політичною і функціональною самостійністю та виконує дві основні функції: проведення розслідувань у приватному і державному секторах та вивчення корупційної практики з метою мінімізації можливостей для корупції.

Позитивний досвід Сінгапуру свідчить про те, що поєднання ефективної роботи органів кримінальної юстиції, антикорупційних законів, судової системи і адміністративних заходів необхідне для ефективної боротьби з корупцією. Зауважимо, що усіх чиновників та їхні сім'ї позбавили недоторканності. Агенти БРВК отримали право перевіряти банківські рахунки, майно не тільки самих чиновників, а й їхніх дітей, дружин, родичів і навіть друзів. Якщо з'ясовано, що чиновник і його родина живуть надто заможно, що явно не відповідає їх доходам, бюро одразу, не чекаючи команди згори, починає розслідування.

Необхідно наголосити, що в Сінгапурі фундаментально змінилося ставлення спільноти до корупції, утвердилося психологічне несприйняття цього явища, тож корупцію в уряді суспільство сприймає як загрозу для народу. Більше того, звинувачення у корупції призводить до руйнування політичної діяльності та кар'єри. Для боротьби на такому рівні потрібні сильні лідери. Саме такі працюють у Бюро з розслідування випадків корупції – єдиному антикорупційному агентстві

в Сінгапурі, яке веде ефективні розслідування, а також здійснює профілактичні заходи боротьби з корупцією [45, с. 116].

Як показав досвід боротьби з корупцією вищеозначених країн, вони є одними з найбільш дієвих та універсальних, адже не залежать від особливостей, притаманних тій чи іншій країні.

Досвід досліджуваних країн є позитивним і може бути застосований іншими країнами, зокрема Україною. Також світовий досвід показав, що з розвитком корпорацій та масштабних організацій частка корумпованості саме в цій сфері збільшується і не тільки в Україні. Тому варто зосередити увагу на дослідженні цього виду корупції.

Беручи до уваги загальні риси корупції, з'ясовано, що в українському законодавстві немає розроблених заходів та рекомендацій, щоб стосувалися протидії корупційним діянням в межах самої компанії. Здебільшого мова йде про корупційні діяння фізичних та юридичних осіб по відношенню до посадовців, проте у багатьох країнах є розроблені рекомендації щодо протидії корумпованості серед працівників компаній.

Низку таких рекомендацій запропонувала для зарубіжних країн Міжнародна торгова палата, що з 1977 р. працює в напрямі зниження корумпованості. Її фахівцями було розроблено Кодекс поведінки «Протидія корупції», який містить основні заходи боротьби з цим явищем на підприємствах.

Цей документ постійно змінюється та доповнюється у відповідності до сучасних економічних реалій. У цьому Кодексі передбачено наступні напрями боротьби:

1. Етика фірми та приклад в особі начальства. Під цим мається на увазі, що кожен працівник, включаючи керівників, повинен поводитись і будувати свої стосунки всередині фірми так, щоб не потрапляти ні від кого в залежність чи не бути зобов'язаним кому-небудь.

2. Надання переваг працівникам, що включає в себе: коректне поводження з партнерами та представниками влади; відповідальність стосовно подарунків; чітке розмежування між діловими та приватними подарунками; уникнення

конфлікту інтересів в результаті додаткової зайнятості в тому числі і розподіл капіталу; пожертвування.

3. Внутрішні організаційні заходи, до яких входять: принцип чотирьох очей, чіткий розподіл обов'язків та ведення документації без «білих» плям; ротація персоналу у чутливих областях; постачальники альтернативи; система таємних інформаторів; інформація та комунікація.

4. Контроль та санкції, які ґрунтуються на: перевірці достовірності; посиленні контролю та підвищенні стандартів; власне санкціях [46, с. 15].

Як свідчить закордонний досвід, формування схем боротьби з тіньовою економікою ефективне також стосовно економічної кіберзлочинності. Крім протидії корупції для України важливою є впровадження зарубіжного досвіду боротьби з економічною кіберзлочинністю, оскільки вітчизняне законодавство в цій сфері є недостатньо розробленим.

Ще одним важливим етапом на шляху вдосконалення української економіки є впровадження рекомендацій міжнародних організацій та експертів Україною щодо детінізації в контексті євроінтеграції.

Головними організаціями, які дають рекомендації щодо економічного розвитку України є FATF, Світовий банк і Міжнародний валютний фонд. Проте деколи вони надходять і від окремих експертів. Так на початку 2015 р. низку рекомендацій було внесено американським фінансистом Д. Соросом.

Розглянемо особливості та напрями запропонованих рекомендацій і можливість та доцільність їх застосування Україною.

FATF, як організація, що спеціалізується на боротьбі з тіньовим сектором економіки, спрямовує свої рекомендації на детінізацію економіки та боротьбу з відмиванням тіньового капіталу. Нею було розроблено сорок рекомендацій, які ще не в повному обсязі дотримано.

Світовий банк зосереджує увагу на захисті споживачів фінансових послуг і на підвищенні фінансової грамотності населення. Його рекомендації для України містять сім пунктів:

1. Сформувати бачення й узгодити заходи на найвищому політичному рівні, що зроблять захист прав споживачів фінансових послуг і підвищення фінансової

грамотності населення як основою розвитку фінансового сектора та соціального захисту.

2. Створити механізм для належного впровадження органами нагляду затвердженої політики. На думку СБ, доцільно створити в НБУ, Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку, а також Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг спеціальні департаменти захисту прав споживачів.

3. Оновити законодавство у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг.

4. Створити ефективний механізм вирішення спорів, наприклад – запровадити посаду незалежного фінансового омбудсмена і/або створити внутрішні департаменти розгляду скарг у фінансових установах.

5. Розробити й впровадити національну програму фінансової освіти, зокрема здійснювати спеціальне навчання суддів, журналістів і вчителів, переглянути навчальні матеріали для початкових і середніх шкіл.

6. Покращити ділову практику, управління й прозорість. На думку СБ, необхідно зміцнити пруденціальний нагляд, консолідувати ринок професійних асоціацій: один ринок – одна асоціація, з обов'язковим членством, чіткими правилами входу/виходу, високими стандартами ділової етики.

7. Після реалізації всіх попередніх заходів, Україна може почати процес вдосконалення існуючих і створення нових фондів гарантування, зокрема для вкладників кредитних спілок, а також зі страхування життя [47, с. 79].

МВФ вважає, що в Україні для стабілізації економіки необхідними є жорсткі міри. Зокрема ним було передбачено фінансову консолідацію, підвищення податків, скорочення дефіциту бюджету, підняття тарифів на комунальні послуги для населення. Д. Сорос зосередив увагу на боротьбі з корупцією в Україні, необхідність налагодження ефективної співпраці між Парламентом та Кабінетом Міністрів України, залучення громадськості та гласність, необхідність судової реформи в Україні. Узагальнені рекомендації, що можливо використати в сучасних вітчизняних умовах, наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Рекомендації міжнародних організацій щодо детінізації доходів, які можливо запровадити в Україні [39, с. 169]

Організація або експерти	Впровадження
FATF	Рекомендації FATF
Світовий банк	розробка дієвого механізму захисту прав споживачів фінансових послуг і підвищення фінансової грамотності; створення механізму для належного впровадження органами нагляду затвердженої політики; оновлення законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг; створення ефективного механізму вирішення спорів; розробка і впровадження національної програми фінансової освіти; покращення ділової практики, управління і прозорості.
Д. Сорос	боротьба з корупцією; налагодження ефективної співпраці між Парламентом та Кабінетом Міністрів України; залучення громадськості та гласність; судова реформа; створення фонду страхування прямих іноземних інвестицій; співпраця з міжнародними інституціями.

Проаналізуємо, чи доцільно впровадити ці рекомендації в сучасних вітчизняних умовах. Рекомендації FATF були апробовані багатьма країнами світу, а також прийняті за основу боротьби з тіньовою економікою в Україні ще в кінці 90-х рр. Кроки на шляху дотримання цих рекомендацій допомогли Україні вийти з чорного списку FATF. Ці рекомендації є доцільними та ефективними для країни, а також їх дотримання є важливим елементом євроінтеграції. Рекомендації Світового банку є глобальними і потребують значних структурних перетворень та є орієнтованими на поетапне впровадження та довготривалу перспективу. Рекомендації Д. Сороса мають глобальний характер, проте їх дотримання допоможе знизити рівень корумпованості в країні та скоротити обсяги тіньової економіки, зокрема в сфері інвестування.

Страхування прямих іноземних інвестицій допоможе не лише знизити рівень тінізації в цьому секторі, але й допоможе залучити капітал навіть в умовах нестабільного становища, а також сприятиме створенню нових робочих місць.

Робота з громадськістю та налагодження співпраці між Кабінетом Міністрів України і Парламентом, співпраця з міжнародними організаціями дозволять не лише більш ефективно впроваджувати реформи, але й адаптувати їх до реальних потреб з врахуванням закордонних стандартів та вимог.

Але досвід розвинених країн показав, що в умовах кризи необхідно навпаки стимулювати економіку і вливати в неї додаткові кошти. Отже, перш ніж запроваджувати рекомендації, розроблені іноземними експертами та організаціями, необхідно проаналізувати економічний стан та особливості нашої країни і спрогнозувати: як ті чи інші рекомендації будуть працювати в економічних реаліях України, оскільки відсутність коригування рекомендацій на вітчизняну специфіку може призвести до протилежних наслідків, ніж було заплановано.

Висновки до розділу 1

Проведене у першому розділі дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу сучасних трактувань змісту категорії "тіньова економіка" з'ясовано, що у наукових колах немає єдиної позиції щодо визначення цієї категорії та її структурних елементів. При дослідженні змісту категорії "тіньова економіка" вдосконалена класифікація підходів різних вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо її визначення та запропоновано власне визначення відповідно до комплексного підходу.

2. При визначенні періодизації виникнення тіньових доходів було виявлено часові рамки появи того чи іншого чинника тіньової економіки, доведено, що формування та поява тіньових доходів відбувається і сьогодні, при цьому зацікавленими сторонами застосовуються нові засоби тінізації доходів, враховуючи досягнення науки і техніки. Це спонукає державу до адаптації державної політики у сфері детінізації доходів до таких викликів.

3. У результаті дослідження світового досвіду реалізації державної політики у сфері детінізації доходів в країнах з найнижчим рівнем тінізації доходів, і, в першу чергу, враховуючи надбання у цій сфері Сінгапуру, обгрунтовано, що для

створення ефективного механізму детінізації доходів необхідно формування законодавчих актів, які стосуються не тільки безпосередніх виконавців, а й відповідальності їхніх близьких. І саме послідовне виконання цих законів гарантувало б ефективне запобігання і протидію функціонування тіньової економіки та формуванню тіньових доходів.

На основі аналізу наведених у розділі рекомендацій від міжнародних експертів та організацій щодо формування державної політики у сфері детінізації доходів доведено, що тільки конвертація всіх цих заходів у вітчизняні реалії дасть змогу вивести переважну частину доходів з тіньового сектора.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

2.1. Аналіз інституціонального забезпечення детінізації доходів

Тіньовий сектор економіки існує в будь-якій країні незалежно від рівня розвитку національної економіки. Проте в одних країнах тіньова економіка перебуває на рівні, що не має суттєвого впливу на економіку (5-12% ВВП), а в інших – згубно впливає на всі соціально-економічні процеси (понад 30% ВВП) [8, с. 128]. До останніх належить і Україна.

Оскільки тінізація доходів – це складне і багатогранне явище, у зв'язку з цим боротьба з його негативними наслідками повинна здійснюватись комплексно. Ефективна протидія тінізації може бути досягнута лише завдяки злагодженій співпраці державних служб, законодавчих органів, громадськості та дієвій нормативно-правовій базі. У цьому складному процесі державні служби відіграють головну роль, адже саме завдяки їм здійснюється моніторинг ситуації, що пов'язана з тінізацією економіки та доходів, формується фінансова політика, спрямована на детінізацію економіки, розробляються та впроваджуються нові методи і механізми реалізації державної політики у сфері детінізації доходів та приймаються відповідні закони.

Наявність актуальної нормативно-правової бази є необхідною умовою для ефективного функціонування державних органів, які повинні здійснювати детінізаційні заходи. Класифікація нормативно-правових актів забезпечення реалізації державної політики у сфері детінізації доходів подано на рисунку 2.1. Основні нормативно-правові акти, що забезпечують політику детінізації доходів в Україні відображено у додатку Е.

Нормативно-правове забезпечення у сфері регулювання господарської діяльності в Україні є недостатньо ефективним, оскільки існуючі нормативно-правові акти у цьому напряму державної політики й досі залишаються певною мірою хаотичними та взаємонеузгодженими. Погоджуємося з думкою Баранова

С.О., що потребують усунення протиріччя у діючих нормативно-правових актах та розмежування повноважень регуляторних органів, що здійснюють нормотворчу діяльність у сфері регулювання господарської діяльності в Україні. [11, с. 74].

Рис. 2.1. Класифікація нормативно-правових актів забезпечення реалізації державної політики у сфері детінізації доходів за напрямами регламетації [побудовано автором на основі джерела 11, с. 70]

У кожному пакеті нормативно-правових актів із зазначеної проблеми є певні вади. Зокрема, чинна система нормативно-правового забезпечення економічної безпеки України містить протиріччя та є неповною, нормативно-правові акти носять переважно декларативний характер, відсутні конкретні механізми забезпечення економічної безпеки. Це потребує оптимізації нормативно-правового забезпечення економічної безпеки, зокрема прийняття Закону України «Про економічну безпеку України». Нормативно-правове забезпечення у сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом знаходиться на належному рівні, однак потребує більшої деталізації порядок взаємодії та координації суб'єктів, які забезпечують державну політику у зазначеному напрямі.

Погоджуємося з думкою С.О. Баранова, що на міжнародному рівні необхідно прийняти комплексний нормативно-правовий акт, у якому визначити

однакові для всіх країн-учасниць засади запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [11, с. 93].

Наразі в Україні сформована якісно нова нормативно-правова база реалізації державної політики у сфері протидії корупції, але вона містить низку протиріч у повноваженнях державних органів, що забезпечують антикорупційну політику, що негативно впливає на якість її реалізації. На нашу думку, необхідно імплементувати досвід антикорупційної політики Сінгапуру з урахуванням українських реалій. В першу чергу, акцент треба робити на усунення причин, що спонукають до корупційних дій та створюють суттєву загрозу національній безпеці України.

Кожний нормативно-правовий акт конкретизує певний напрямок державної політики у сфері детінізації доходів, що показано у додатку Ж. Високий рівень тіньової економіки в Україні, а також численні факти правопорушень у цій сфері, особливо серед державних службовців, свідчать про недосконалість чинного законодавства.

На думку економіста Є. Невмержицького, причиною такої ситуації у вітчизняній законодавчій сфері є те, що самі державні службовці причетні до корупції та тіньових дій і тому не прагнуть до розробки дієвого детінізаційного та антикорупційного законодавства, а саме тому боротьба з цими явищами в Україні є фікцією [48, с. 104].

Виходячи з цього, виявимо основні недоліки чинного законодавства щодо детінізації фінансових потоків в Україні (рис. 2.2.). Головною проблемою неефективності чинного нормативно-правового забезпечення процесів детінізації є те, що в Україні взагалі немає єдиного Закону «Про детінізацію». Крім того, діючим законодавством не передбачено ні в кримінальній, ні у фінансовій сфері визначення сутності тіньової економічної діяльності, а це вже призводить до неможливості вірно класифікувати всі злочини у цьому секторі економіки та передбачити належний рівень відповідальності за їх скоєння.

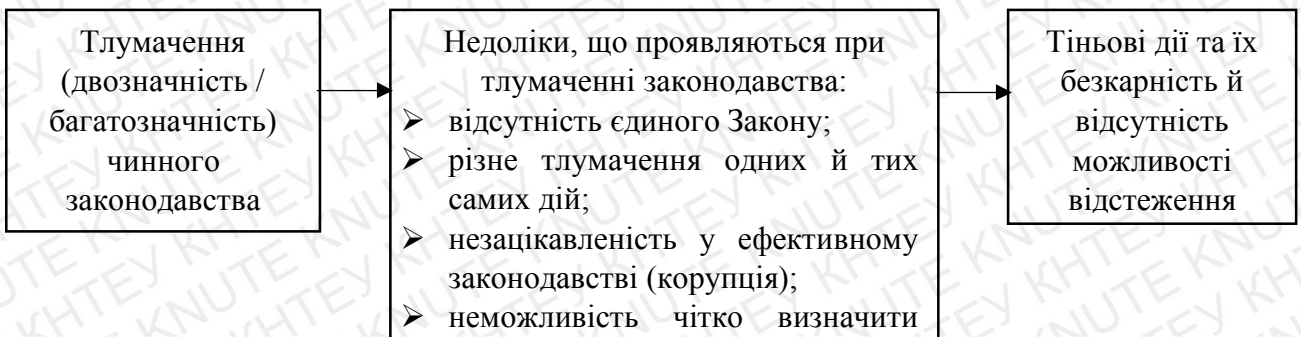

Рис. 2.2. Недоліки чинного законодавства щодо детінізації [розроблено автором]

Також, незважаючи на існуючу Методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні, дуже важко чітко визначити рівень тіньової економіки, оскільки існуюча Методика має низку недоліків та носить скоріш рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Крім того, в Україні оцінку обсягів тінізації додатково здійснює Служба статистики України. Проте її оцінка є малодостовірною, оскільки ґрунтується на неврахованих офіційною економікою обсягах. Також суттєвим недоліком є те, що офіційна оцінка рівня тінізації на сьогоднішній день також не має регулярного характеру, що ускладнює обрахунок рівня тінізації, а також не дає можливості чітко прослідкувати динаміку цього явища.

Щоб оцінити ефективність діяльності державних структур щодо детінізації фінансових потоків, необхідно з'ясувати та структурувати державні органи в Україні, на які покладено функції детінізації доходів. В Україні багато державних структур, в обов'язки яких входять функції запобігання тінізації. Всі ці державні органи можна класифікувати за управлінсько-організаційною структурою (Додаток З).

Розглянемо їх функціональні обов'язки у цьому контексті. Як видно з наведених даних у додатку И, функції, що виконують різні підрозділи та структури державних органів, досить різноманітні і включають як нормативно-правові, так і виконавчі функції щодо подолання тінізаційних процесів. Але аналіз цих функцій виявив дублювання однакових функцій, що розподілені на різні структури. Приклади такого дублювання наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Приклад дублювання функцій щодо детінізації доходів, які виконуються різними державними органами [розроблено автором]

Функції	Державні органи, що їх виконують
Здійснення контролю за виконанням законодавчо закріплених постанов, норм, розпоряджень та ін. щодо детінізації.	Державна фінансова інспекція; Державна служба фінансового моніторингу.

На нашу думку, головна проблема, що гальмує детінізацію – це велика кількість державних структур в Україні, які повинні сприяти детінізації. Крім того, багато з цих утворень мають спільні риси та повноваження, а також велику розгалужену структуру, що призводить не лише до дисбалансу в роботі державної системи, але й до значних витрат із бюджету на їх утримання, що є вкрай нераціональним. Це підтверджує схема на рис 2.3. Також подібна велика розгалужена структура часто стає осередком тінізації й корупції як на місцевому, так і загальнодержавному рівнях. Виходячи з виявлених недоліків в діяльності державних служб, вважаємо за необхідне розробити модель підвищення ефективності державних структур, для чого необхідно створити єдиний спеціалізований орган щодо детінізації доходів та боротьби з корупцією, про що йтиметься у розділі 3.

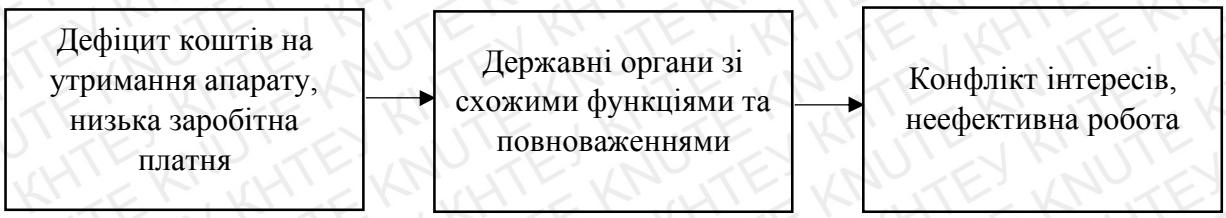

Рис. 2.3. Схема діяльності державних органів при дублюванні їх робочих функцій [авторська розробка]

Ще однією перешкодою на шляху ефективної боротьби з тіньовою економікою та корупцією в Україні є те, що не існує єдиного структурного підрозділу (як вже було вище зазначено), який би спеціалізувався виключно на цій проблемі. Наразі часткова відповідальність за протидію цьому явищу покладена на різні структурні підрозділи державних органів влади, що знижує

ефективність роботи, пов’язаної з детінізацією доходів, оскільки немає повної інформації щодо обсягів тінізації. Ускладнює ситуацію ще й те, що нормативно-правова база України не приведена у відповідність до єдиних стандартів, у зв’язку з чим часто виникають хибні чи суперечливі тлумачення різними структурами одного й того ж явища чи процесу, що гальмує реалізацію державної політики у сфері детінізації доходів.

Таким чином, нормативно-правова база потребує вдосконалення у відповідності до сучасних вимог. У зв'язку з цим, є необхідність у розробці нової правової моделі державної політики детінізації доходів, що вдосконалить чинне законодавство та приведе його у відповідність до сучасних економічних викликів, що і буде реалізовано у розділі 3. Це дозволить Україні знизити рівень тінізації доходів та вийти на новий соціально-економічний рівень розвитку країни.

2.2. Тінізація доходів в Україні: оцінка масштабів та напрями детінізації

В економіці кожної країни існує значна частка нелегальних економічних відносин. Такі колосальні обсяги неврахованих коштів не можуть не відбиватися на реальному економічному стані в країні. Вимірювання масштабів тіньової економіки – одне з найскладніших завдань. Це обумовлено тим, що тіньові операції знаходяться завжди за межами легальної сфери і отримання будь-якої інформації за такими операціями стає нездійсненним завданням. Отже, вважаємо за необхідне розглянути сукупність прийомів і методів визначення масштабів тіньової економіки, які можуть застосовуватись зокрема й для визначення рівня тінізації доходів. Також відзначимо, що, оскільки не відомі реальні дані щодо діяльності тіньової економіки, не існує стовідсоткового методу визначення обсягів доходів, що залишаються у «тіні».

Всі методи досліджень у цьому напрямі можна умовно поділити на дві основні групи: методи, використовувані на мікрорівні (прямі методи); методи, використовувані на макрорівні (непрямі методи).

Також існує метод MIMIC, його ми виділимо в окрему категорію, оскільки формально він належить до групи непрямих методів, однак за його допомогою можна використовувати інформацію, що була одержана за використання прямих методів. Детально класифікація методів дослідження обсягів тіньової економіки подано на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Класифікація методів дослідження рівня тіньової економіки [структуровано автором за джерелом 74]

На мікрорівні для вимірювання величини тіньових операцій використовуються такі методи, як: методи опитування; методи відкритої перевірки; методи експертних оцінок.

Опитування для визначення масштабів тіньової економіки проводяться шляхом соціологічних досліджень. Опитуваним в цьому випадку пропонується анонімні інтерв'ю, результати яких зводяться і дають загальне уявлення про масштаби тіньової економіки в регіоні, галузі чи навіть на конкретному підприємстві. Такий метод заснований на тому, що багато громадян зайняті в тіньовій сфері, коли-небудь взаємодіяли з цією сферою або постраждали в результаті будь-яких нелегальних економічних операцій.

Серед методів відкритої перевірки провідну роль займає метод податкової перевірки. Результатом використання цього методу є акт порушень, шляхом аналізу якого можна судити про частки тіньових процесів на підприємстві.

Аналізуючи показники таких перевірок, можна зробити висновки про ситуацію по галузях або за територіальним принципом. Також, як продовження, сюди можна віднести методи бухгалтерського, документального та економічного аналізу.

Метод бухгалтерського аналізу являє собою дослідження бухгалтерської звітності для виявлення невідповідностей і відхилень в обліку. Метод документального аналізу - це дослідження документів. Він використовується у вивченні особливостей оформлення або в змісті облікових документів. Метод економічного аналізу дозволяє розкрити причини відхилень від нормальної економічної діяльності.

Метод експертних оцінок базується на залученні експертів, які здійснюють оцінку рівня тінізації економіки на підставі власного досвіду, що ними був набутий у результаті здійснення ними господарської діяльності.

Отже, перевагами цих методів є одержання детальної інформації про зміни у тіньовій економіці та її структурі, уникнення складності, пов’язаної з агрегуванням отриманих даних. Недоліками ж є неможливість оцінити загальний рівень тіньової економіки, існування ймовірності отримання недостовірної інформації від досліджуваного об'єкту, заниження рівня тінізації.

На макрорівні в основному використовуються непрямі методи рівня тінізації доходів. Це обумовлено тим, що опитування і документальні перевірки важко перенести в масштаб всієї країни, і похибка такої екстраполяції дуже велика. Непрямі ж методи засновані на використанні узагальненої економічної інформації, даних органів державної статистики, фінансових і податкових органів.

Одними з найпопулярніших методів, що використовуються на макрорівні, є монетарні методи. Їх зміст полягає у тому, що обсяг грошової маси в країні залежить від ВВП. За нормальних економічних умов динаміка зростання грошової маси повинна відповідати динаміці зростання ВВП. Якщо ж грошова маса зростає, а офіційний ВВП - ні, можна зробити висновок, що існує неспостережний ВВП, оскільки зайва грошова маса чимось пов'язана. Головним недоліком такого методу є те, що він практично не враховує інфляцію і осідання грошей в особистих заощадження населення.

Іншим найбільш поширеним методом розрахунку рівня нелегальної економіки є балансовий метод. Його зміст полягає у порівнянні низки взаємопов'язаних показників, таких як: доходи і витрати, ресурси і їх споживання. В основу для розрахунків за таким методом береться офіційна інформація про декларовані доходи і реальні витрати. Дана різниця за припущенням прихильників цього методу пояснюється тим, що частина доходів не декларується. Балансовий метод можна успішно застосовувати для розрахунку показників заробітної плати «у конветах» і визначення реального рівня життя як всього населення в цілому, так і його окремих груп.

Ще одним методом дослідження є метод вимірювання тіньової економіки за показниками зайнятості населення. Його основна ідея полягає в тому, що падіння офіційного рівня зайнятості викликане переходом робочої сили в тіньову економіку.

MIMIC-метод (або метод багаторазових індикаторів та багаторазових причин) аналізує низку причин існування та зростання рівня тінізації економіки, а також чинники впливу на всі сфери економічної діяльності [75, с. 244-245]. В основу цього методу покладено статистичну теорію неспостережуваних змінних, яка аналізує багаторазові причини та багаторазові індикатори тіньової економіки. MIMIC-модель складається з двох частин – моделі вимірювання та структурної моделі рівнянь: перша частина (модель вимірювання) пов’язує неспостережувані змінні та спостережувані індикатори, а друга частина (структурна модель рівнянь) визначає причинні відносини у неспостережуваних змінних. У такому випадку кожна частина має лише одну неспостережувану змінну – обсяг тінізації економіки. В цілому цей метод демонструє прогрес методів оцінювання рівня тінізації економіки. Дана методологія передбачає широку гнучкість своєї структури, а відтак, теоретично має перевагу над іншими існуючими методами. Основною перевагою порівняно з іншими методами є відсутність потреби у обмежувальних або неправдоподібних припущеннях.

Найбільш комплексно рівень тіньової економіки України характеризує інтегральний показник, спосіб розрахунку якого базується на 4-х попередніх методах (в окремі роки враховувався також «фінансовий метод»). Однак,

зважаючи на те, що однією із базових властивостей тіньової економіки є її інерційність, основним недоліком інтегральної методики вважаємо надмірну волатильність результатів оцінки у докризові періоди. Співставність даних, отриманих таким способом, є дискусійною внаслідок того, що Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (далі МЕРТУ) періодично здійснюється зміна власної методики розрахунку інтегрального показника та її експериментальна апробація [2, с. 115].

Наразі в Україні оцінка рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до:

- «Методологічних положень обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається» [76];
- «Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки» [77].

«Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається» були розроблені в рамках програми розвитку системи національних рахунків, і які рекомендують використовувати методи розрахунку обсягів тіньової економіки за причинами виникнення її складових. І хоча дана методологія і узгоджується з міжнародними стандартами, проте розраховані нею показники рівня тіньової економіки в країні сприймаються експертами як дещо занижені, до цього ж ці показники не використовуються в міжнародних порівняннях.

Результати оцінювання рівня тіньової економіки за методологією «Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки» є більш прийнятними та наближеними до аналогічних розрахунків, якими користуються відповідні міжнародні організації.

Методи, що використовуються за цією методикою [77]:

1. Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот». Він полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки.

2. Фінансовий метод. Обчислення рівня тіньової економіки за цим методом полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій у країні в цілому або у виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки.

3. Монетарний метод. Обчислення рівня тіньової економіки за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991 рік.

4. Електричний метод. Обчислення рівня тіньової економіки за електричним методом полягає у порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці.

5. Метод збитковості підприємств. Обчислення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

Загальне обчислення інтегрального показника рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому здійснюється шляхом зведення оцінок за методами "витрати населення – роздрібний товарооборот", фінансовим, монетарним та електричним в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні роки. Чим більш нестабільними є оцінки рівня

тіньової економіки за кожним методом у попередні роки, тим меншим є вплив відповідного методу на інтегральний показник рівня тіньової економіки. Перевага надається методу, що має більш стабільні оцінки за останні п’ять років.

На нашу думку, державні методики визначення рівня тіньової економіки повинні постійно вдосконалюватись. Рівень життя та технічний прогрес диктують нові умови, у яких за рахунок недосконалості законодавства та повільного реагування державних органів на зміни в макросередовищі, працювати в «тіні» стає простіше. Тобто, щоб не «відставати» у цьому змаганні, держава повинна реагувати заздалегідь та на випередження на ті зміни, що відбуваються у економічних процесах і унеможливлювати реалізацію тіньових схем.

Таким чином, наведений аналіз існуючих методів вимірювання тіньової економіки свідчить про те, що державні структури мають можливість для вимірювання обсягів тіньової економіки країни. При цьому головним завданням, на наш погляд, є вдосконалення методології статистичного спостереження і розрахунків показників, а також пошук найбільш ефективних шляхів отримання репрезентативної інформації про приховану економічну діяльність.

Тіньова економіка – явище складне та багатогранне. Оцінити його на 100% неможливо, оскільки задіяні у цій сфері структури не демонструють рівні своїх доходів і прагнуть до повного уникнення контролю з боку держави, тому отримати якісь конкретні цифри за результатами їх тіньової діяльності майже неможливо. Проте, як і кожна розвинена країна, наша держава має можливість приблизно проаналізувати сучасний стан справ у своєму тіньовому секторі економіки. Наразі в Україні для розрахунку рівня тіньової економіки використовуються дві методики, дані застосування однієї з яких («Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки») МЕРТУ ми розглянемо.

Згідно офіційних даних від МЕРТУ, за попередніми розрахунками рівень тіньової економіки у І кварталі 2018 року склав 33% від офіційного ВВП, що на 4 в.п. менше за показник І кварталу 2017 року (рис 2.5) [78].

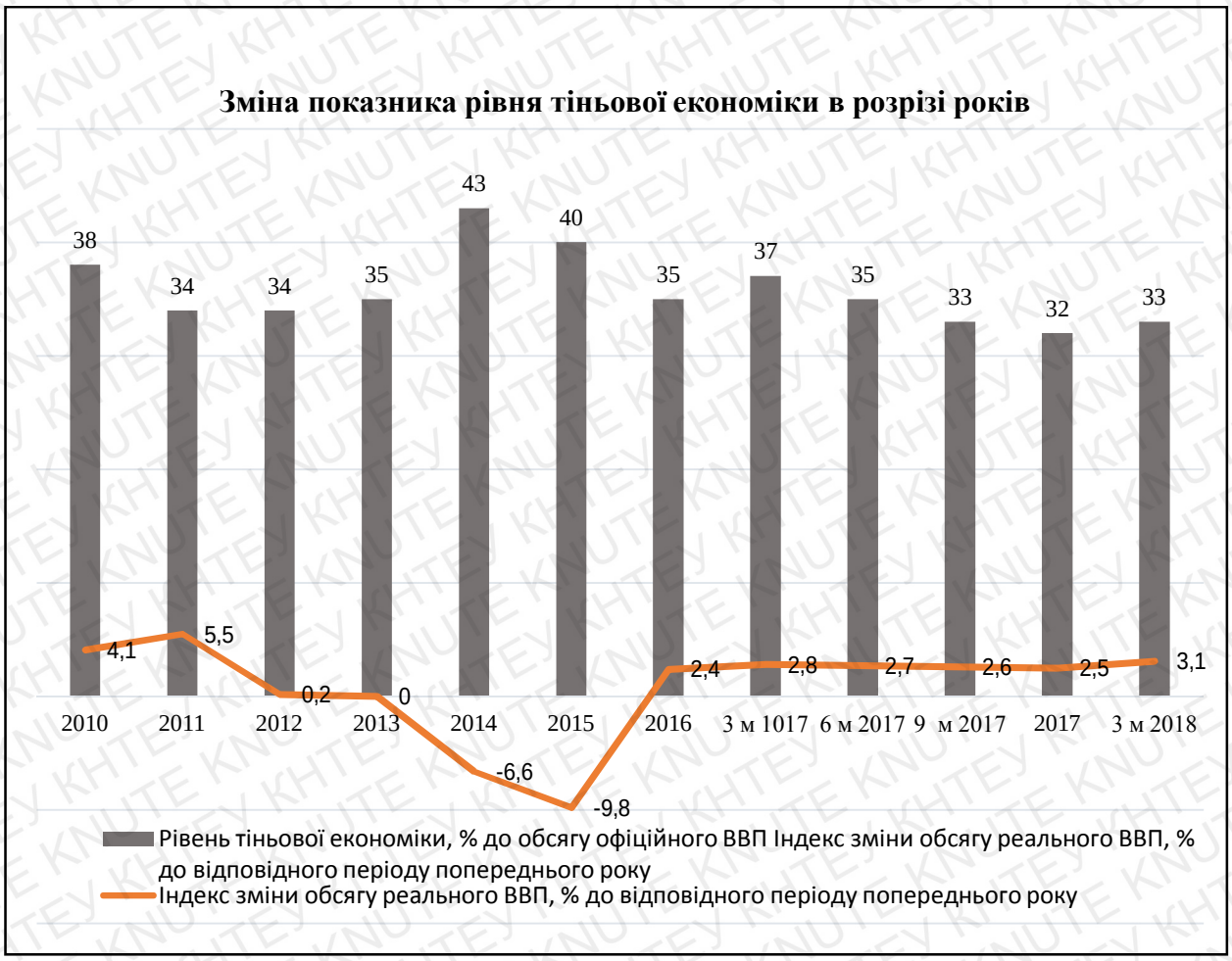

Рис. 2.5. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) [78, с. 3].

Аналізуючи вищенаведені дані, можна дійти таких висновків:

- В період з 2010 по 1 квартал 2018 найбільший показник рівня тіньової економіки був виявлений у 2014 році (43% від обсягу офіційного ВВП). Таке підвищення рівня пов'язано з політичними подіями в країні, нестабільною економічною ситуацією після Революції Гідності, а також початком військових дій на Сході України і втратою АР Крим.
- Теперішній показник на 1 кв. 2018 р. (33%) є одним з найменших за весь період, що аналізується.
- Зростання показника рівня реального ВВП починається з 2016 року та до теперішнього часу продовжує зростати (3,1 % відсоток у 1 кварталі 2018 у порівнянні з показником 2,4% у 2016 р.).

Усі методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення її рівня порівняно з І кварталом 2017 року. Зокрема [78]:

- за методом збитковості підприємств рівень тіньової економіки зменшився на 4 в.п. (до 24% від обсягу офіційного ВВП), що демонструє додаток К. Динаміка рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах дії у І кварталі 2018 року таких чинників: стимулюючих: сприятливої зовнішньої кон'юнктури для товарів вітчизняного експорту; відновлення ревальваційних тенденцій на валютному ринку на тлі сприятливих зовнішніх умов, що стимулювало інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання; дестимулюючих: транспортних обмежень щодо переміщення вантажів, низької пропускної спроможності транспортної інфраструктури Укрзалізниці, що зумовило погіршення результатів від виробничої та фінансової діяльності підприємств ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»;

- електричний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП), про що свідчить додаток Л. Відповідно до методології розрахунку зменшення рівня «тіні» за цим методом отримане в результаті збільшення обсягу реального ВВП у І кварталі 2018 року (на 3,1% відносно показника у відповідному періоді 2017 року) більшими темпами, ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби (на 2,1% відповідно);

- за монетарним методом рівень тіньової економіки зменшився на 1 в.п. (до 25% від обсягу офіційного ВВП), що видно із додатку М. Водночас удосконалений МЕРТУ монетарний метод зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 38% від обсягу офіційного ВВП), що в умовах збільшення обсягу залишків готівкових коштів поза депозитними корпораціями (на 11,2% в річному обчисленні станом на 31.03.2018; 7,8% станом на 31.03.2017);

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» (додаток Н) зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 5 в.п. (до 48% від обсягу офіційного ВВП). Тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась у 2017 році і продовжилась у І кварталі 2018 року в

умовах збереження динаміки підвищення рівня реальної заробітної плати в економіці (до 3723 грн. з 01.01.2018) та запровадження з 01.10.2017 змін у сфері пенсійного забезпечення (перерахунок раніше призначених пенсій, застосування нового механізму індексації пенсій шляхом їх підвищення відповідно до законодавства).

Удосконалений МЕРТУ метод «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» також зафіксував зменшення рівня тіньової економіки відносно показника I кварталу 2017 року на 3 в.п. (до 57% від обсягу офіційного ВВП), що засвідчує закріплення стимулюючого впливу зростаючої купівельної спроможності домогосподарств на модель споживчої поведінки населення на ринку товарів і послуг у наступному році. На наш погляд, цей метод є більш адекватною оцінкою процесів детінізації.

Детінізація в Україні стала результатом: закріплення відносної макроекономічної стабільності; поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності; поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці; започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ [13, с. 205]. Згідно даних, отриманих від МЕТРУ, детінізація економіки, і доходів зокрема, є наслідком: збереження головних ознак макроекономічної стабільності і позитивних економічних тенденцій в умовах реалізації політики, спрямованої на розширення внутрішнього попиту, чому сприяло, у тому числі, підвищення доходів населення, та сприятливих зовнішніх умов; зміцнення інвестиційної складової економічного зростання в умовах продовження процесів реформування економіки, збереження високого рівня ділової активності бізнесу та покращення очікувань.

Водночас динаміка детінізації стримується нерозв'язаними проблемами, які негативно позначаються на розвитку економіки країни в цілому. Це, зокрема: збереження значних викликів стабільності фінансової системи країни; наявність непідконтрольних владі територій, утворених у ході військової агресії на території країни.

Однією з причин слабкості політичної волі ефективно протидіяти тіньовим економічним відносинам є корупція, яка є передумовою і наслідком тінізації доходів. Про те, що Україна є однією з найбільш корумпованих країн світу свідчать результати досліджень Міжнародної організації Трансперенсі Інтернешнл (TI) - індекси сприйняття корупції (ІСК), які перманентно високі в нашій державі. Як видно з додатку О, протягом 1998-2017 рр. рейтинги України є критично низькими - близькими до числа загальної кількості досліджуваних країн. У 2017 р. у рейтинговій таблиці корупції Україна зайняла 130 місце зі 180 досліджуваних країн [44].

За оцінками дослідників понад 60% прибутку середнього службовця, що займає впливову посаду, складають хабарі. Загалом в корумпованих взаємовідносинах перебуває близько 40% підприємців і майже 90% комерційних структур. Наслідком цього явища та особливістю розвитку тіньової економіки України стало формування центральноадміністративних і регіонально-адміністративних груп (кланів) [10, с. 53].

Прояви політичної корупції в поєднанні з бюрократизмом, хабарництвом є «раковою пухлиною» ринку праці та зайнятості, наслідками чого є викривлення, спотворення умов його функціонування, поширення на ньому «тіньових» економічних відносин, культивування на ньому «тіньових» схем і культури трудових відносин. Стримування корупції корелюється з якістю регуляторної політики, вплив якої на ринок праці та зайнятості населення є очевидним. Про це свідчать візуалізовані у додатку П результати аналізу міжнародних показників урядування*:* графіки динаміки індексів стримування корупції та якості регуляторної політики в Україні протягом 1998-2016 рр. мають певну залежність між собою та взаємообумовленість - позитивні зміни в стримуванні корупції призводять, як правило, до кращої якості регуляторної політики та навпаки [79].

Результати наукового дослідження С. Джонсона, Д. Кауфмана і П. Зойдо-Лободана [80, с. 387-392], експертів Світового банку, доводять, що саме політичний фактор (формат впливу держави на економіку, політична воля її вищих посадових осіб) детермінує частку економіки, яка «дрейфує в тінь». Вплив політичного фактору на тіньову економіку проявляється через: ступінь

регуляторного втручання (державної регуляторної політики), рівень оподаткування та масштаби корупції. Країни з високим рівнем корупції мають, як правило, більшу частку «тіньової» економіки, ринку праці та зайнятості.

Основними чинниками зародження та поширення тіньової діяльності й тінізації доходів в Україні можна визначити наступні: існування неповноцінного ринкового середовища; вади у діяльності судової влади; недосконаліть фіскальної політики та непередбачуваність змін у податковому законодавстві; недосконаліть державного регулювання; активізація корупційних проявів та значний обсяг корупції; дисбаланси структури зайнятості; недостатній захист прав на рухому та нерухому власність [81, с. 32].

Особливостями джерел доходів населення України є наявність класичних та нових джерел, а саме тіньових джерел доходів, які є не лише складним, а й латентним об'єктом дослідження порівняно з офіційними доходами. Отримати тіньові доходи в сучасних умовах господарювання можна від будь-якого виду тіньової діяльності. Серед населення України найбільш поширені такі тіньові джерела доходів: ухилення від оподаткування, неформальна зайнятість, тіньова заробітна плата, корупція [10, с. 53].

Отже, зусилля Уряду країни мають, у першу чергу, концентруватися на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації доходів, а саме [78]:

- високий рівень корупції. За даними рейтингу "Індекс сприйняття корупції 2017" за рівнем корупції Україна посідає 130 місце із 180 країн.
- низька ефективність функціонування органів судової системи. Рівень незалежності судової влади та рівень ефективності правової системи в арбітражному врегулюванні оцінюються міжнародними експертами надзвичайно низько (відповідно на 129 і 116 місцях у рейтингу ГІК 2017/2018);
- недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи. За даними рейтингу ГІК 2017/2018 Україна знаходиться на 128 місці за рівнем захисту прав власності та на 119 місці за рівнем захисту прав інтелектуальної власності.

- непередбачуваність змін у податковому законодавстві, що спричиняє збільшення кількості помилок економічних суб'єктів при нарахуванні та сплаті податків і зборів.

Основні напрями реалізації державної політики у сфері детінізації доходів в Україні та необхідні заходи подані у додатку Р.

Отже, виходячи з наведених даних, можна зазначити, що процес детінізації вийде на новий рівень лише у разі створення державою стабільних та сприятливих умов для збільшення суб'єктами господарювання економічної активності в «білій» економіці через поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату в країні.

Висновки до розділу 2

Проведене у другому розділі дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз проблем, притаманних державним органам влади, які реалізують державну політику у сфері детінізації доходів, доводить необхідність модернізації органів управління у цьому напрямку. Головною причиною, що заважає офіційним структурам ефективно протидіяти тіньовим доходам, є велика кількість таких структур та дублювання функцій детінізації між різними органами, що, в свою чергу, призводить до конфлікту їх інтересів та в решті решт до неефективної роботи. Для боротьби з цим треба створити єдиний орган, чиї робочі функції будуть полягати у реалізації і забезпеченні детінізаційних процесів.

2. В результаті дослідження інституціонального забезпечення державної політики у сфері детінізації доходів в Україні та його відповідності сучасним вимогам виявлено недоліки у чинному законодавстві, що також потребує вдосконалення.

3. Оцінка методів, за допомогою яких в Україні проводиться аналіз рівня тіньової економіки («Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки» від Міністерства економічного розвитку і торгівлі України), виявила, що офіційна методика не повною мірою відбиває реальні масштаби тіньової економіки, суттєво занижуючи їх показники. Практично всі загальні оцінки масштабів тіньової економіки і обсягів доходів, що отримують суб'єкти тіньової діяльності, об'єктивно носять умовно-експертний характер. Отже, методика оцінки масштабів тіньової економіки і обсягів доходів в Україні також потребує запровадження нових методів їх розрахунку.

4. На основі аналізу масштабів тіньової економіки в Україні, доведено, що, незважаючи на їх тенденцію до зниження, їх рівень досяг критичного, що свідчить про кризу державного управління. Тому пошук напрямів вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів є важливою передумовою економічного зростання та безпеки держави.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

На сучасному етапі розвитку в Україні склалась ситуація, коли рівень тіньової економіки досяг критичної межі та за цим показником наша держава знаходиться на рівні країн третього світу [1]. Тому для виправлення ситуації потрібно переходити до справ «з паперу» у реальність та на загальнодержавному рівні вдосконалювати механізми реалізації державної політики у сфері детінізації доходів.

Але перш, ніж пропонувати шляхи вирішення проблеми виведення доходів з тіньового сектора економіки, необхідно:

- визначитись на законодавчому рівні, що саме є тіньовою економікою. Оскільки, як зазначалось в розділі 1, ні в українському законодавстві, ні в зарубіжних немає чітко загальновизначеної категорії «тіньова економіка», це призводить до вільного трактування цього явища. Щоб вирішити це питання, необхідно на законодавчому рівні закріпити чітке визначення змісту поняття «тіньова економіка» та навести перелік дій / процесів, які належать до неї.
- Відповідно до вищезазначеного поняття, структури тіньових доходів та дій, що призводять до їх формування, виділити їх за типами отримання (корупційні дії, ухиляння від податків тощо), проаналізувати та розробити необхідні детінізаційні заходи та механізми їх реалізації, які створять несприятливе інституціональне середовище (невигідні умови) для функціонування суб'єктів господарювання у тіньовому секторі економіки.

Без реалізації цього усі подальші заходи будуть лише популістськими закликами і не матимуть результатів.

Згідно з проаналізованими даними у розділі 2, пропонуємо низку шляхів вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів, що в майбутньому повинні допомогти розв'язати цю проблему (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Шляхи вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів в Україні [запропоновано автором]

Оскільки, як вже зазначалось в розділі 2, методика розрахунку рівня тіньової економіки, що використовує в своїх дослідженнях МЕРТУ, має певні недоліки та не має можливості відобразити наближений до реального рівень тіньової економіки (реальний рівень, на жаль, жодна методика не в змозі показати), то є необхідність його доповнити.

На даний момент методи офіційної оцінки рівня тіньової економіки ґрунтуються на методиці державної статистики, яка враховує лише ті дані, які були надані підприємцями та фізичними особами і які не дозволяють врахувати тіньові доходи, отримані шляхом корупційних діянь, внаслідок несанкціонованої торгівлі, незареєстрованої здачі в оренду рухомого і нерухомого майна, надання без ліцензій та реєстрації певних послуг, що складає суттєву частку тіньових доходів.

Додатковим методом, який наша держава може застосовувати для обчислення рівня тіньової економіки, є MIMIC-метод. На відміну від цього методу, більшість інших методів, призначені для оцінювання розміру та розвитку тіньової економіки, передбачають, що тільки один індикатор охоплює всі ефекти тіньової економіки.

Але очевидно, що ефекти від дії тіньової економіки виявляються одночасно у виробництві, на ринку робочої сили і на грошовому ринку. Ще важливіше відзначити те, що різні детермінанти розміру прихованої економіки беруться до уваги в деяких тільки грошово-кредитних методах, які в більшості випадків розглядають єдину причину – рівень оподатковування.

MIMIC-метод розглядає безліч причин існування та росту тіньової економіки, так само, як і безліч ефектів, які вона створює у всіх сферах діяльності. Емпірично використовуваний метод значно відрізняється від інших методів, розглянутих вище у розділі 2.

MIMIC-метод базується на статистичній теорії неспостережуваних змінних, яка розглядає багаторазові причини і багаторазові індикатори прихованої економіки. Для оцінки факторів використовується аналітичний підхід, щоб виміряти тіньову (приховану) економіку як неспостережувану змінну. Невідомі коефіцієнти оцінені в наборі структурних рівнянь, у межах яких прихована змінна, не може бути безпосередньо обчислена.

MIMIC-модель узагалі складається з двох частин – моделі вимірювання і структурної моделі рівнянь. Модель вимірювання пов'язує неспостережувані змінні зі спостережуваними індикаторами. Структурна модель рівнянь визначає причинні відносини серед неспостережуваних змінних. У цьому разі кожний має тільки одну неспостережувану змінну – розмір тіньової економіки. Прийнято вважати, що набір причин є екзогенними [75, с. 102-103]

Ця методологія дозволяє широку гнучкість своєї структури, тому теоретично перевершує інші методи, тому додатково може застосовуватись і в нашій державі для визначення рівня тіньової економіки. Також, на відміну від інших непрямих методів, у цьому методі не потрібно буде враховувати обмежувальні або неправдоподібні припущення (за винятком «цінності калібрування»).

Наступна пропозиція щодо вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів – це створення нової державної структури, що буде відповідати за детінізацію. В процесі детінізації доходів в Україні важливу роль відіграють органи державного контролю, оскільки їх діяльність стосується всіх сфер

економічного сектору. Тож вони повинні скеровувати і допомагати виявляти факти тінізації доходів та корупції в різних сферах, а виважені закони та постанови повинні їх скеровувати.

Державним органам, чиї функції схожі одна на іншу, не завжди вдається ефективно здійснювати контроль та протидію процесам тінізації доходів. Також їх обмеженість у засобах та повноваженнях гальмує їх роботу.

З іншого боку, зосередження частини ресурсів кожного з вищезазначених органів на детінізаційних процесах та налагодження взаємозв'язків і співпраці в цій сфері потребує великої кількості матеріальних та людських ресурсів. Ситуація, що склалась на даний момент, відображена на рис. 3.2.

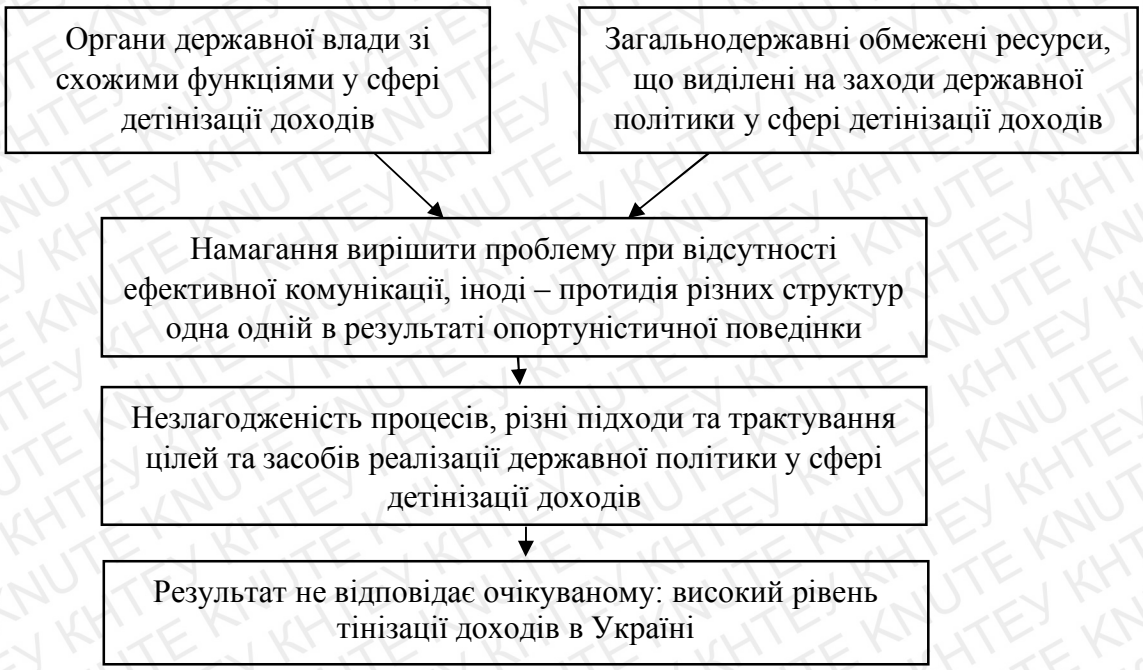

Рис. 3.2. Структуро-логічна схема результативності реалізації державної політики у сфері детінізації доходів державними органами влади з дубльованими функціями [структуровано автором]

В Україні наразі склалась парадоксальна ситуація, коли питанням детінізації доходів займаються багато різних структур, що підходять до вирішення різних питань однієї категорії. Замість того, щоб здійснити комплексний підхід до розв'язання проблеми, створюються окремі державні структури, що дроблять і розпорошують її на окремі частини та намагаються таким чином вирішити проблему. Приклад роботи таких структур щодо питання детінізації та завдання й функції, що вони виконують, відображені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Функції органів виконавчої влади, які безпосередньо відповідають за виявлення та протидію тінізації доходів [структуровано згідно джерел 52, 55, 56, 58, 61]

Назва органу	Підпорядкованість	Завдання та функції
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)	Верховна Рада (відповідальний перед комітетом ВР згідно ст. 26 Закону України «Про національне антикорупційне бюро України»)	Протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)	Верховна Рада (відповідальний перед ВР і підзвітний КМ України згідно ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції»)	Забезпечення формування та реалізації державної антикорупційної політики
Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА)	Верховна Рада (відповідальний перед ВР і підзвітний КМ України згідно ст. 2 Закону України «Про національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»)	Формування та реалізація державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні

Продовження табл. 3.1.

Державне бюро розслідувань (ДБР)	Верховна Рада (відповідальний перед ВР і підзвітний КМ України згідно ст. 23 Закону України «Про Про Державне бюро	Запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, особами, посади яких віднесено

	розслідувань»)	до першої - третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України

Як видно з таблиці 3.1., завдання та функції щодо детінізації процесів вищерозглянутих органів державної влади можна розділити наступним чином:

- НАЗК розробляє та займається реалізацією антикорупційної стратегії;
- НАБУ постфактум займається протидією корупції у вищих ешелонах влади;
- АРМА виконує допоміжні функції у протидії корупції у напрямку пошуку активів;
- ДБР займається протидією у сфері злочинів (корупційними та тіньовими в тому числі), що вчинені правоохоронцями, суддями та державними службовцями різних рівнів.

Тобто одним питанням детінізації від розробки антикорупційної стратегії до запобігання та протидії корупційним і тіньовим процесам займаються чотири різні структури. Враховуючи загальний рівень тінізації економіки [1; 78], можна припустити, що результат їх роботи не відповідає поставленій перед ними меті – викорінити корупцію та вивести доходи з тіньового сектору.

Таким чином, враховуючи недосконаліть діяльності органів державної влади у сфері детінізації доходів в Україні, можна зробити висновок про те, що для поліпшення ситуації ефективним буде реструктуризація цих вищеперерахованих органів та створення на їх основі єдиного спеціалізованого державного органу, діяльність якого буде зосереджена виключно на протидії тінізаційним та корупційним діям.

Пропонуємо модель нового державного органу, відповідального за детінізацію економіки і доходів зокрема (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Модель нового державного органу, відповідального за реалізацію державної політики у сфері детінізації економіки

	Характеристика
Назва	Детінізаційна Рада
Мета створення	Реалізація державної політики у сфері детінізації економіки в Україні.
Завдання	Мінімізація проявів тіньової економіки в Україні
Об’єкт	Тіньова економіка
Суб’єкт	Корумповані елементи державних органів, недобросовісні підприємці
Підпорядкування	Президент України
Функції	Розробка програм та ініціатив щодо вдосконалення нормативно-правової бази в сфері детінізації економіки; Проведення аналізу та прогнозування даних з питань тіньової економіки; Виявлення тінізаційних або інших, пов’язаних з цим, процесів в інших державних структурах; Надання зворотного зв’язку громаді щодо діяльності та стану справ у процесах детінізації економіки; Проведення розслідування тіньових процесів; Передача матеріалів до судових органів.

Новостворений орган виконавчої влади у сфері детінізації доходів потребує більш детального розгляду структури цього новоствореного органу (рис. 3.3). Вона виглядає наступним чином:

1. Підрозділ первинного обліку та аналізу даних.

Головна мета: збір, обробка та аналіз отриманих даних з метою подальшого застосування у інших підрозділах Ради.

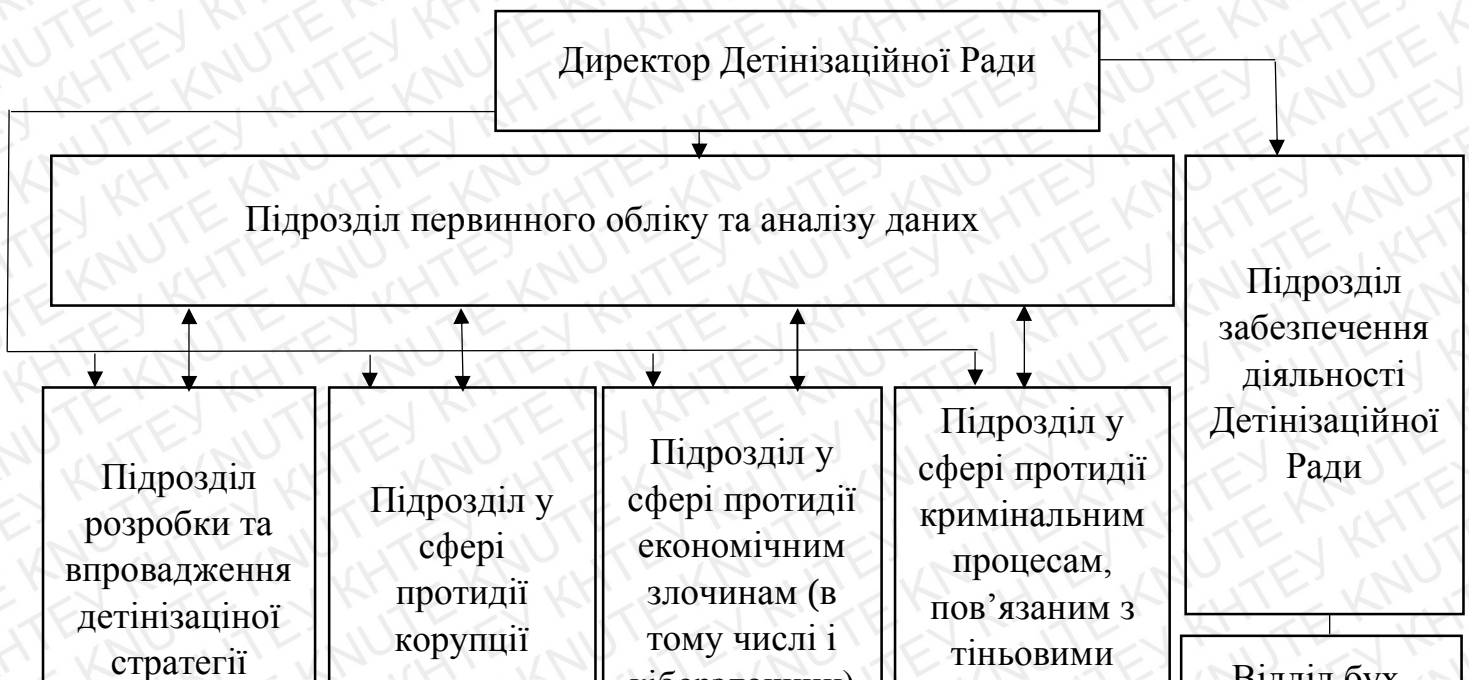

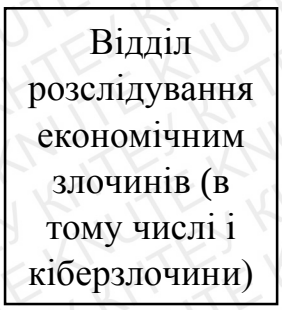

Рис. 3.3. Структура Детінізаційної Ради [розроблено автором]

2. Підрозділ розробки та впровадження детінізаціної стратегії.
   Головна мета: розробка та втілення у життя стратегії детінізації.
   Структура:
   - Відділ розробки детінізаційної стратегії;
   - Відділ впровадження детінізаційної стратегії.
3. Підрозділ у сфері протидії корупції.
   Головна мета: провадження заходів щодо запобігання корупційним діям.
   Структура: Відділ розслідування фактів корупції.

4. Підрозділ у сфері протидії економічним злочинам (в тому числі і кіберзлочини).

Головна ціль: розслідування справ, пов'язаними з економічними злочинами та такими, що відносяться до кіберзлочинів.

Структура: Відділ розслідування економічним злочинів (в тому числі і кіберзлочини).

5. Підрозділ у сфері протидії кримінальним процесам, пов'язаним з тіньовими діями.

Головна мета: розслідування справ, що мають кримінальний характер і мають тіньову складову.

Структура: Відділ розслідування кримінальних процесів.

6. Підрозділ забезпечення діяльності Детінізаційної Ради.

Головна мета: підтримка інших підрозділів, проведення оперативного реагування щодо порушених справ, інші питання, пов'язані з діяльністю Ради.

Структура:

- Відділ бухгалтерського обліку;
- Відділ фінансово-матеріального забезпечення;
- Юридичний відділ;
- Відділ по роботі з кадрами;
- Статистично-аналітичний відділ;
- Оперативний відділ;
- Внутрішня безпека.

На рис. 3.4 зображена модель взаємодії Детінізаційної Ради з іншими державними органами, а також реалізація її функцій в тіньовому секторі економіки.

Рис. 3.4. Модель взаємодії Детінізаційної Ради з іншими державними органами, а також реалізація її функцій в тіньовому секторі економіки [розроблено автором]

Детінізаційна Рада як новостворений орган повинна взаємодіяти з такими державними та іншими структурами:

1. Взаємодія з законодавчо-виконавчими органами. Детінізаційна Рада повинна мати вплив на прийняття рішень Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України щодо детінізаційних питань, пропонувати свої програми та ініціативи у цій сфері, а також здійснювати фінансово-економічний контроль за діяльністю державних контролюючих органів, що забезпечить тісний взаємозв'язок між ними.

2. Взаємодія з громадськими організаціями. Оскільки громадські організації починають відігравати важливу роль в управлінському процесі, то з огляду на недосконаліть координації діяльності та налагодження зв'язків з державними органами, виникає потреба покращити зв'язок між ними та громадськістю задля забезпечення прозорості діяльності та зняття соціальної напруги й одвічної недовіри пересічних громадян до діяльності державних органів влади.

3. Взаємодія з організаціями та експертами з питань детінізації економіки. Процес залучення до роботи зарубіжних компаній та експертів повинен допомогти прискорити процес адаптації вітчизняного управлінського апарату у відповідності до міжнародних стандартів, а також сприяти його розвитку в рамках створення своїх власних детінізаційних розробок.

Крім того, участь незалежних експертів дозволить більш ефективно вирішити проблеми сьогодення, оскільки дасть змогу оцінити ситуацію з різних підходів та більш повно охопити проблему, а також розробити комплексну

систему заходів протидії тінізації, що розрахована на особливості не лише країни в цілому, але й кожного регіону окремо.

Оприлюднення фактів корупційних та тінізаційних справ та співпраця не лише з вітчизняними, але й зарубіжними засобами масової інформації дасть змогу не тільки підвищити рівень поінформованості населення, але й налагодить співпрацю між ним та органами державної влади, а також допоможе при здійсненні розслідувань справ, пов'язаних з корупцією та тінізаційною діяльністю.

4. Взаємодія з основними державними структурами, відповідальними за фінансово-економічний розвиток держави. Для виконання своїх прямих обов'язків щодо виявлення фактів корупційних дій, тіньових схем та інших незаконних дій Детінізаційна Рада повинна отримувати всі актуальні дані щодо економічно-фінансового стану у державі в розрізі галузей, підприємств та господарств. Отримання цих даних в повному обсязі в змозі забезпечити Міністерство фінансів та підпорядковані йому структури. Детинізаційна Рада як одну із своїх функцій повинно забезпечити безперебійний контроль цієї інформації, а також забезпечити швидке реагування в разі виявлення недостовірності даних.

Задля належного виконання своїх функціональних обов'язків, Детинізаційна Рада повинна взяти на себе функції та обов'язки інших органів, в чиїй компетенції також знаходяться питання та заходи, пов'язані з детінізаційними процесами. Від цих органів Рада повинна отримати всю інформацію, пов'язану з виявленими тіньовими випадками і на структурному рівні брати на себе відповідальність в межах своїх компетенцій за розв'язання поставлених задач та проблем. Мета – провести трансформаційні процеси та прибрати інші структури, що будуть дублювати функції Детинізаційної Ради. Це дозволить уникнути проблем, що виникають при дублюванні функцій та повноважень та дозволить заощадити державні кошти.

Головна відмінність Детинізаційної Ради від інших органів, що займаються питанням детінізації – це пряма підпорядкованість Президенту України. Оскільки, чим більше розгалужена структура і чим більше рівнів управління – тим більший

шанс натрапити на корупційну дію або інший тіньовий процес у органах державної влади. Отже, підпорядкованість цієї структури повинна бути тільки безпосередньо Гаранту, що дозволить уникнути цієї проблеми.

А щоб новостворена Детінізаційна Рада могла ефективно діяти відповідно до загальнодержавного вектору боротьби з тіньовою економікою,життєво необхідною є ефективна, приведена у відповідність до сучасних умов і потреб та вдосконалена нормативно-правова база та чітко визначені повноваження та жорсткі механізми контролю за діяльністю цієї структури.

Вдосконалення нормативно-правового поля – це пропозиція, реалізація якої забезпечить впровадження всіх вищеперерахованих методів детінізації доходів. Дану пропозицію ми розділяємо на декілька етапів, реалізація кожного з яких буде наближати Україну до покращення її економічної діяльності (рис. 3.5).

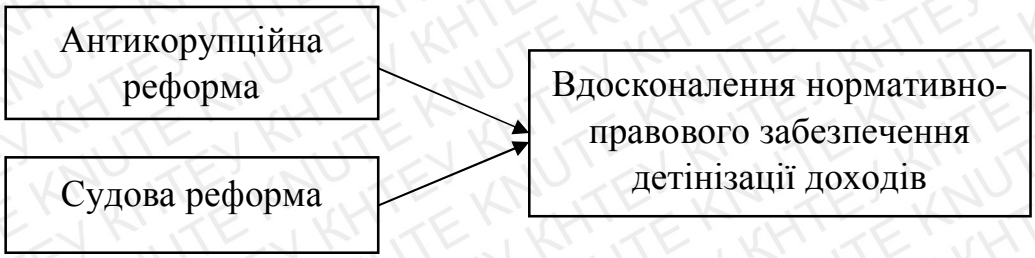

Рис. 3.5. Етапи вдосконалення нормативно-правового забезпечення детінізації доходів в Україні [розроблено автором]

Проведення антикорупційної реформи можливе лише за допомогою комплексу заходів. Найбільші зусилля необхідно буде направити на реалізацію інституціональної реформи і, при необхідності, забезпечити внесення відповідних змін до Конституції України, щоб на рівні головного Закону країни досягти виконання вектору економічного руху, спрямованого на детінізацію економіки.

Забезпечення на законодавчому рівні реалізації системи спеціалізованих заходів, які дозволять запобігати корупції та іншим тіньовим діям, може бути наслідком:

- розробки нового Закону України «Про детінізацію», в якому необхідно визначити сутність та прояви тіньової економіки і тінізації доходів зокрема, та затвердити перелік дій, що на 100% можна класифікувати тільки як тіньові;

- посилення покарання за корупційні дії у правовому полі. Оскільки наразі немає чітко розробленого інституціонального забезпечення державної політики у сфері детінізації доходів, то багато процесів, які можна класифікувати як тіньові, не потрапляють до цієї категорії. Цим користуються опортуністично налаштовані підприємці та недобросовісні державні службовці, які через недосконаліть нормативно-правової бази щодо детінізації доходів та запобігання корупції уникають покарання.

Порушення, пов'язані з тіньовою діяльністю (порушення приписів Антимонопольного комітету та ін.) часто легше оплатити штрафом, аніж намагатися вирішити питання в рамках закону. Тому суттєве підвищення штрафів, посилення санкцій за тіньову діяльність та можливість кримінальної відповідальності за такі дії повинно стримувати економічних агентів здійснювати діяльність у тіньового сектору.

На сьогодні немає єдиного комплексного державного пакету документів, що запобігає корупційним та тіньовим діям. Необхідна розробка такого документу, як Антикорупційний кодекс і затвердити його на законодавчому рівні, як Господарський чи Кримінальний. В кодексі зазначити поняття "корупція" та чітко окреслити перелік дій, які підпадають під назву "корупційних", а також визначити рівень відповідальності, яка настає за ту чи іншу корупційну дію. Встановити норми цього Кодексу для організацій та підприємств державної форми власності – як обов'язкові до виконання, а для підприємств приватної форми власності – рекомендаційного характеру.

Значним кроком легалізації тіньових доходів може стати прийняття Закону «Про протидію кіберзлочинності», в якому необхідно чітко визначити поняття «кіберзлочин» і який зміст має поняття «економічний кіберзлочин». Відповідальність за розслідування справ у цьому напрямі доцільно, на нашу думку, покласти на певний структурний підрозділ нової Детінізаційної Ради та розробити систему санкцій та покарань за такі злочини.

Наступний етап вдосконалення нормативно-правового забезпечення детінізації доходів в Україні – це проведення реформування судової системи. Цей етап має бути спрямований на забезпечення гарантій справедливого суду та

виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством. Оскільки на сьогоднішній день рівень довіри до судових органів залишається вкрай низьким, зміни у цій сфері будуть схвально сприйматися громадськими інститутами та суб'єктами економічної діяльності, а також повернуть довіру та повагу до цих органів.

Здійснення судової реформи повинно бути направлено на:

1. Зменшення корупції в судових органах. Оскільки багато судових процесів за фактом хабарництва та інших правопорушень відкриваються проти самих суддів та інших управлінців апарату, спочатку треба «очистити» ці державні структури від таких небажаних елементів.
2. Підвищення професіоналізму судових органів. Отримання суддями досвіду у справах детінізації, а також обмін досвідом із зарубіжними колегами повинно сприяти підвищенню ефективності їх роботи.
3. Посилення незалежності від політичної кон'юнктури. З кожною зміною влади починається «чистка» всіх державних інститутів, в тому числі і органів правосуддя та заміна попередніх службовців на «своїх людей». Останні події в країні (Революція Гідності та події після неї) висвітлили цей небажаний аспект діяльності суддівських органів. Щоб знизити кількість проявів таких явищ («свої» судді, прокурори та ін.), треба провести межу та на офіційному рівні заборонити вплив партійного апарату на судово-правову діяльність.
4. Забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів. Оскільки існує проблема корупції, деякі судові процеси та рішення на їх основі приймаються «за зачиненими дверима». Де-факто існують різні способи вплинути на рішення суддів, в тому числі і такі, що носять ознаки нелегальної чи кримінальної діяльності, тому, щоб запобігти цьому, треба максимально вести судові процеси відповідно до правових та процесуальних норм.

Остання пропозиція – це перегляд фінансово-економічної політики в державі, вияв «слабких місць» в плані детінізації доходів. На рис. 3.6 зображені етапи, які потрібно втілити у життя для реалізації цієї пропозиції.

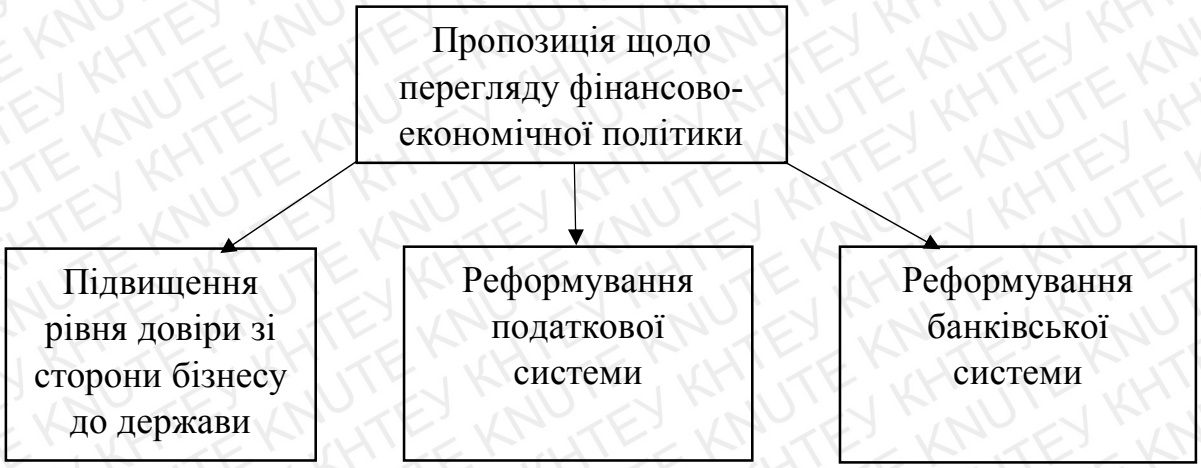

Рис. 3.6. Етапи втілення у життя пропозиції щодо перегляду фінансово-економічної політики [запропоновано автором]

Етап підвищення рівня довіри зі сторони бізнесу до держави є одним з найважливіших на шляху детінізації доходів. Наразі ні для кого не таємниця, що підприємці будь-якого рівня прагнуть до зведення контактів з державними органами до мінімуму. Велика кількість бюрократичних процедур, схильність до корупції серед державних службовців, заплутаність норм та директив – все це не сприяє поліпшенню ситуації у взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності та офіційних представників держави.

Ми пропонуємо вирішення зазначеної проблеми за допомогою таких заходів:

- зменшення часового інтервалу на отримання ліцензій, сертифікатів, проведення реєстрації, дебюрократизація адміністративних процедур. Бюрократизація процедур, великий часовий простір отримання необхідних документів для того, щоб розпочати бізнес, сприяють виникненню черг, затягуванню вирішення нагальних питань та проблем, а також призводять до прийняття рішення господарюючим суб'єктом «вирішити питання» з представником влади шляхом надання йому неправомірної вигоди. Спрощення процедур повинно сприяти поліпшенню підприємницького клімату, а у майбутньому – збільшити надходження до бюджету, а не до кишень недобросовісних державних службовців;
- створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання. До того моменту, поки держава, виходячи з інтересів окремих її представників, буде сприяти

діяльності одних суб'єктів та заважати іншим в її здійсненні, економічна ситуація в країні буде залишатись напруженою. Наявність олігархічних кланів, які, захищаючи власні інтереси, лобіюють просування своїх представників до вищих щаблів державних органів влади, порушення при проведенні державних закупівель та тендерів, коли в кінці залишаються декілька «великих гравців», яких «просувають» різні фінансові кола – все це стало буденністю в Україні. Не маючи можливості конкурувати в такому середовищі, підприємства змушені йти у тіньовий сектор економіки, таким чином забезпечуючи своє виживання на ринку. Тільки з того моменту, коли боротьба з цими негативними явищами перейде «з паперу» у реальність і буде підкріплена відповідними діями з боку держави, тоді й економічні процеси вийдуть з «тіні» і забезпечать зростання офіційної «білої» економіки.

Щоб досягти вищезазначених цілей, необхідно забезпечити виконання етапу реформування податкової системи. Заходи у цьому напрямку мають бути спрямовані на:

1) запровадження прогресивного податку, який дав позитивний ефект в багатьох країнах Європи;
2) зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу, а також на кінцевого споживача;
3) спрощення адміністрування податків, підвищення прозорості та контролю за їхнім використанням;
4) забезпечення стабільності державних фінансів та ефективного податкового розподілу.

Для реалізація вищенаведених дій необхідними є такі заходи:

- проведення податкової амністії, яка повинна відбуватись на основі прозорої та чіткої процедури. Це дозволить підвищити рівень довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, у результаті чого збільшиться кількість надходжень до державного бюджету;
- збільшення ролі електронних систем в адмініструванні податків, що дозволить знизити фізичний контакт податківців з платниками податків,

дозволить запобігати корупційним діям і покращить прозорість податкового контролю;

- реформування спрощеної системи оподаткування. Ця система повинна стосуватися лише дійсно малих підприємств, а не бути інструментом для «великих гравців» для тінізації фінансових потоків;
- зниження податкового навантаження та скорочення кількості обов'язкових платежів, обмеження у видачі податкових пільг. Це забезпечить рівні умови для всіх платників податків і скоротить стимули до зменшення випадків мінімізації податкових зобов'язань;
- розв'язання проблеми заборгованості із повернення ПДВ підприємствам для підтримки експорту та підвищення довіри зі сторони бізнесу до держави;
- посилення відповідальності за використання тіньових податкових схем при веденні бізнесу та зумисній мінімізації податкових зобов'язань.

Наступний етап, який повинна пройти наша держава – це забезпечення реформування банківської системи. Така реформа повинна відбуватись наступним чином:

- переведення більшої частини фінансової системи на безготівкові розрахунки. Це дозволить більш повно взяти під контроль джерела доходів, що дозволить виявляти отримані суб'єктами несанкціоновані прибутки;
- підвищення прозорості діяльності Національного Банку України (НБУ) щодо рефінансування банків;
- впровадження нових методів та систем, що збільшать гнучкість валютного курсоутворення НБУ;
- протидія «офшорам». Впровадження більш жорсткого законодавчого тиску на грошові потоки, що йдуть в «офшори», протидія відтоку вітчизняного капіталу, розробка та впровадження системи повернення з-за кордону активів та коштів, що були отримані злочинним шляхом;
- впровадження нових методів та процедур протидії легалізації «відмивання» коштів.

Отже, вищезазначені кроки в решті решт дадуть поштовх до соціально-економічного розвитку України та виходу доходів з тіньового сектора економіки, що покращить загальні соціально-економічні показники держави.

Висновки до розділу 3

Проведене у третьому розділі дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу існуючих методичних підходів до оцінювання рівня тінізації національної економіки в Україні та враховуючи світові та вітчизняні практики розрахунку масштабів тіньової економіки, для розрахунку достовірного показника рівня тіньової економіки в країні запропоновано використовувати MIMIC-метод, який враховує безліч причин існування та зростання тіньової економіки, так само, як і безліч ефектів, які вона створює у всіх сферах життя. Реалізація цієї пропозиції, дозволить більш коректно проводити дослідження та оперативно реагувати на тінізаційні процеси у разі їх виявлення та зростання.

2. На основі аналізу функцій та результатів діяльності діючих органів державної влади, що безпосередньо здійснюють антикорупційну політику та політику у сфері детінізації доходів в Україні, обґрунтована необхідність створення нового єдиного органу виконавчої влади для реалізації заходів щодо детінізації доходів - Детінізаційної ради. Розроблена та запропонована її модель, структура, функції, а також механізм створення. Це дозволить прибрати протистояння, що наразі існує між різними структурами, які займаються одним питанням та виведе боротьбу з тіньовими процесами на якісно новий рівень.

3. Узагальнюючи критичний аналіз діючого нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері детінізації доходів, результати якого були наведені у розділі 2, запропонована низка заходів щодо вдосконалення нормативно-правової бази України у цій сфері.

4. Обґрунтована необхідність реформування фінансово-економічної політики через реформування податкової і банківської системи, а також

запропонована низка заходів для підвищення рівня довіри зі сторони бізнесу до держави, що стимулюватиме виведення доходів з тіньового сектору.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У роботі викладені теоретичні узагальнення щодо формування та обґрунтовані пропозиції щодо реформування державної політики у сфері детінізації доходів в України. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Узагальнено й проаналізовано наукові дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених у контексті трьох підходів (обліково-статистичного, поведінкового та комплексного) до визначення поняття «тіньова економіка». Виявлено, що у вітчизняній та іноземній літературі немає не тільки єдиного терміну, який позначав би цю категорію, але і однозначного розуміння даного явища, що негативно впливає на результативність детінізаційних заходів. Наведене власне визначення тіньової економіки з використанням комплексного підходу та категоріального апарату інституціональної теорії, а саме, що тіньова економіка - це соціально-економічне явище, яке представлено сукупністю нерегульованих та неконтрольованих протиправних та законних, але опортуністичних, відносин між суб'єктами економічної діяльності, метою яких є отримання квазіренти шляхом приховування доходів й ухилення від сплати податків.

2. Аналіз підходів дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених до структури тіньової економіки та узагальнення досліджень дозволили визначити джерела формування тіньових доходів як форми прояву і головної мети функціонування тіньової економіки. Запропоновано власне визначення тіньових доходів, а також розкриті механізм формування та використання тіньових доходів, їх економічні, політичні, соціальні та психологічні наслідки. Узагальнення міжнародного досвіду детінізації доходів та рекомендацій міжнародних організацій FATF, Світового банку і Міжнародного валютного фонду щодо вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів в Україні показало, що найбільш результативною для реалій України є політика детінізації доходів Сінгапуру. Але, перш ніж запроваджувати рекомендації, розроблені іноземними експертами та організаціями, необхідно брати до аналізу

економічний стан та особливості нашої країни і спрогнозувати як ті чи інші рекомендації будуть працювати в економічних реаліях України, оскільки відсутність коригування рекомендацій на вітчизняну специфіку може призвести до протилежних наслідків, ніж було заплановано.

3. Систематизовано та проведено структурно-функціональний аналіз нормативно-правового та організаційного забезпечення державної політики у сфері детінізації доходів, який довів дублювання у повноваженнях різних органів державної виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері детінізації доходів, неузгодженість та неврегульованість певних процесів у нормативно-правових актах, відсутність спеціального нормативно-правового поля для реалізації антикорупційної та детінізаційної державної політики, а також наявність кризи у сфері державного управління і необхідність його докорінного реформування. Виходячи з виявлених недоліків в діяльності державних служб, була розроблена модель підвищення ефективності діяльності державних структур. Також, як і у випадку з державними органами, нормативно-правова база потребує вдосконалення у відповідності до сучасних вимог, у зв'язку з чим були розроблені заходи, які сприятимуть вдосконаленню чинного законодавства та приведуть його у відповідність до сучасних економічних викликів.

4. Порівняльний аналіз міжнародної та вітчизняної практики використання певних методів розрахунку масштабів тіньової економіки показав, що жоден метод не є універсальним. Доведено, що діючі методи оцінки тіньової економіки не можуть достовірно визначити обсяг тінізації, оскільки вхідною інформацією для розрахунку рівня тіньової економіки за офіційною Методикою, яку було затверджено Наказом Міністерства економіки №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р., є лише статистична звітність зареєстрованих суб’єктів господарювання. Доведено, що найбільш достовірні показники можна отримати, використовуючи MIMIC-метод (або метод багаторазових індикаторів та багаторазових причин), який аналізує низку причин існування та зростання рівня тінізації економіки, а також чинники впливу на всі сфери економічної діяльності.

5. Доведено, що незважаючи на помірні показники рівня тінізації економіки за розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, ці показники за даними міжнародні експертів свідчать про досягнення економікою України критичного рівня тінізації, що веде до втрати державними органами державної влади контролю за розвитком економіки країни, що загрожує економічній безпеці країни. Це свідчить про необхідність застосування невідкладних заходів щодо детінізації доходів. Обгрунтовано, що процес детінізації вийде на новий рівень лише у разі створення державою стабільних та сприятливих умов для збільшення суб'єктами господарювання економічної активності у «білій» економіці через поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату в країні.

6. Визначено чинники виникнення тіньових доходів та на їх основі розроблено пропозиції щодо вдосконалення державної політики у сфері детінізації доходів, зроблено їх структуризацію та наведено конкретні заходи для їх реалізації. Також запропоновано створення єдиного державного органу - Детінізаційної Ради, що підвищить ефективність державної політики у сфері детінізації доходів в Україні, приведе її у відповідність до міжнародних норм та стандартів, допоможе створити жорсткі бар'єри для отримання тіньових доходів та знизити навантаження на інші органи державної влади, що дозволить більш ефективно виконувати ними покладені на них функції, спростити процедуру провадження справ, що пов'язані з тіньовими діями в Україні, що особливо важливо в сучасних політико-економічних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025 [Електронний ресурс] // ACCA. – 2017. – Режим доступу: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy.pdf
2. Рейкін В.С. Оцінка рівня тінізації як індикатор амакроекономічної безпеки України / В.С. Рейкін // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2017. - Випуск 23. - Частина 1. -С. 113-116.
3. Момот Т.В. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України [Електронний ресурс] / Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю./ Економіка та суспільство. - 2018. - Випуск 15. - С. 161-168. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/27.pdf
4. Федоров Є.А. Застосування міжнародного досвіду щодо детінізації доходів в рамках євроінтеграційних процесів в Україні / Є.А.Федоров // Управління та адміністрування: зб. наук. ст. студ. заоч. форми навч. / відп. ред. Н. Л. Новікова. – Ч. 1. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – С. 328-334.
5. Подмазко О. М. Організаціно-економічні засади детінізації економіки України: дис. канд. ек. наук : 08.00.03 / Подмазко Олександр Михайлович – Одеса, 2015. – 230 с.
6. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 152 с.
7. Мандибура В.О. "Тіньова" економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / О.В. Мандибура. - К.: Парламенське видавництво, 1998. - 136 с.
8. Скорук О.В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання / О.В. Скорук // Економіка і суспільство. – 2017. – Випуск 11. – С. 127-131.
9. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vuzlib.net/popovich/_index.htm.

10. Городецька Т. Е. Тіньові джерела доходів населення України в умовах відкритої економіки [Електронний ресурс] / Т. Е. Городецька // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2013. - № 2. - С. 80-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2013_2_14
11. Баранов С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаціно-правовий аспект : дис. канд. держ. упр. : 25.00.02 / Баранов Сергій Олександрович – Київ, 2018. – 242 с.
12. Детінізація особистих доходів громадян. Проект "Позиція громадськості щодо урядових пріоритетів та інституціоналізація урядових консультацій з громадськістю у процесі формування державної політики в Україні" [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/manual_on_public_consultations_icps_.pdf
13. Олійник Т.Г. Тенденції тіньової економіки України та шляхи її детінізації [Електронний ресурс] / Т.Г. Олійник, Н.Е. Гуда // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2017. - Випуск 16. - С. 203-206.
14. Гончарова В.О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави / В. О. Гончарова. - Х.: ХНУ, 2001. - 195 с.
15. Ламанова Т. Тіньова економіка - визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право. — 2000. — № 3. — С. 22—26.
16. Савченко І.Г. Тіньоваий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І.Г. Савченко, А.Є Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. - 2012. - № 3. - С. 107-116.
17. Smith Ph. Assessing the size of underground economy: the Canadian statistical perspective [Електронний ресурс] / Ph. Smith. - Режим доступу: https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/catalogue/13-604-M1994028
18. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications / V. Tanzi // Banca Nazionale del Lavoro. - 1980. - Vol. 135:4. - P. 427-453.
19. Thomas J. Quantifying the black economy / J. Thomas. - London: Harverster Wheatsheaf, 1992. - 371 p.

20. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження . О.В. Турчинов. - К.: АртЕк, 1995. - 300 с.
21. Feige E.L. The Underground Economy. Tax evasion and information distortion / E.L. Feige. - Cambridge: Cambridge University Press., 2007. - 389 p.
22. Ходжаян А.О. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А.О. Ходжаян, Т.В. Шиптенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. - 2014. - № 11 (164). - С.74-81.
23. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки подолання в Україні [Електронний ресурс] / С.О. Баранов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. - 2015. - № 3. - С. 47-55. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_9
24. Бойко Г.Ф. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни / Г.Ф. Бойко, Н.В. Дулеба, І.О. Левицька // Вісник Національного транспортного університету. - 2014. - № 30 (2). - С. 177-182.
25. Головченко О.М. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії. - Ч. 1. - Механізм дії тіньової економіки трансформаційного періоду: Монографія / О.М. Головченко, В.Й. Захарченко. - Одеса: м. Роздільна, ТОВ "Лерадрук", 2012. - 135 с.
26. Dallago B. The irregular economy in transition: features, measurement and scope / B. Dallago // Output decline in Eastern Europe, unavoidable, external influence or homemade? [R. Holzmann, J. Gacs, G. Winckler, eds.]. - Springer Netherlands, 1995. - P. 31-63.
27. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.01 "Економічна теорія та історія економічної думки" / Мазур Ірина Іванівна – Київ, 2007. – 40 с.
28. Feige E.L. Defining and estimating underground and informal economies: The .new institutional economics approach. / E.L. Feige. -World Development, Elsevier. - 1990. - Vol. 18(7), July. - P. 989-1002.

29. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З.С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. - 2014. - № 1 - С. 46-53.
30. Засанський В.В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитнийаспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / В.В. Засанський; Київський національний ун-тім. Тараса Шевченка. - Київ, 2004. - 34 с.
31. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні / В. В. Зянько // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 1. – С. 92–93.
32. Бікулов Д.Т. Тіньова економіка в контексті місцевого самоврядування / Д.Т. Бікулов // Держава та регіон. Сер.: Державне управління. - 2013. -№ 3. - С. 96-101.
33. Тіньова економіка**:** сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред.З.С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
34. Єніна-Березовська А.О. Система безпеки держави та загрозливі економічні процеси: тінізація і криміналізація економіки / А.О. Еніна-Березовська, Г.В. Середіна // Бізнес Інформ. - 2014. - № 9. - С. 41-47.
35. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія / В.А. Предборський. - К.: Кондор, 2005. - 391 с.
36. Thomas J. Informal economic activity / J. Thomas – London: Harvester Wheatsheaf, 1992. – 371 p.
37. Hernando de Soto. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World / Hernando De Soto. - Harpercollins, 1989. - 271 p.
38. Schafer W. Gleichgewicht. Ungleichgewicht und Schattenwirtschaft / W. Schafer // Schattenoko ekonomie: Theoretische Grundlagen und wtrtschaftspolitische Konsequenzen. – Gottingen, 1984. – S. 40.
39. Schneider F. Shadow economies all over the world [Електроннийресурс] / F. Schneider, A. Buhn, C.E. Montenegro. – Режимдоступу: http:// elibrary.worldbank.org/docserver/download/5356.pdf?expires=1347371135&id=id &accname=guest&checksum=001BD4BBE7EBD3D4C1B12F44B66FAB85.

40. Задворних С. С. Фінансова політика держави у забезпеченні детінізації економіки України: дис. канд. ек. наук : 08.00.08 / Задворних Сергій Сергійович – Черкаси, 2015. – 212 с.
41. Adam M.C. The Effects of Irregular Markets of Macroeconomic Policy: Some Estimates of Belgium / M.C. Adam, V. Ginsburg // European Economic Review. – 1985. - Vol. 29. - № 1. - P. 15-33.
42. Тильчик О. Установлення співвідношення поняття "протидія тінізації економіки" із суміжними прововими поняттями / О. Тильчик // National Law Jornal: Teory and Practice. - 2017. - December. - С. 71-75.
43. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу / О.П. Дяченко // Держава та регіони. – 2017. – № 3. – С. 55-60.
44. Transparency International: The Corruption Perceptions Index 2017 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017
45. Шмаль Л. Сінгапурська модель протидії корупції: досвід для України / Людмила Шмаль // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2015. - № 2. - С. 110-118.
46. Gutmann P. The Subterranean Economy, Redux / Gutmann P. // The Economics of the Shadow Economy. - Heidelberg, 1985. - P. 2-18.
47. Задворних С. С. Етапи вдосконалення механізму боротьби з відмиванням "брудних грошей" в Україні / С. С. Задворних // Молодий вчений. - 2015. - № 2(2). - С. 76-80. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%282%29__19
48. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: [монографія] / Є. В. Невмержицький; Акад. прокуратури України. – Київ: КНТ, 2008. – 363 с.
49. Піхоцький В. Ф. Державне забезпечення соціальних потреб регіонів / В. Ф. Піхоцький // Регіональна економіка. – 2012.– № 1. – С. 107–114.
50. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки [Електронний ресурс]: Закон України від 14

жовтня 2014 № 1699-VII. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1699-18.

51. Про Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]: Закон України від 26 листопада 1993 року 3659-XII. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3659-12
52. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів [Електронний ресурс]: Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19/print1489058007718601
53. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: Закон України від 20 травня 1999 року№679-XIV. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14
54. Про Службу безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 25 березня 1992 року №2229-XII - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12
55. Про Державне бюро розслідувань [Електронний ресурс]: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/794-19
56. Про запобігання корупції [Електронний ресурс]: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
57. Про Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18
58. Про Національне антикорупційне бюро України [Електронний ресурс]: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18
59. Про центральні органи виконавчої влади [Електронний ресурс]: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

60. Конституція України від 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
61. Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118 - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-%D0%BF.
62. Про Державну митну службу України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 29 листопада 1996 р. № 1145/96. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1145/96.
63. Про Державну службу експортного контролю України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 448/211. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/448/2011.
64. Про Державну фіскальну службу України [Електронний ресурс]: Постанова Каб. Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 236. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF.
65. Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства соціальної політики України від 15 грудня 2016 р. № 1543. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ z1723-16.
66. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України. [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. N 537. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=107&art_id=19571&lang=uk
67. Про затвердження положення про Пенсійний фонд України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лип. 2014 р. № 280. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF.
68. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 459. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF

69. Про Міністерство промислової політики України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 19 лютого 2013 р. № 389/2013. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389/2013.
70. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14.
71. Про порядок введення в дію Закону України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" [Електронний ресурс]: Постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 р. № 2940-XII. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2940-12.
72. Про Раду національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр.
73. Про Фонд державного майна України [Електронний ресурс]: Закон України від 9 грудня 2011 р. № 4107-VI. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4107-17.
74. Базилевич В.Д. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36-43.
75. Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О. М. Подмазко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. - 2013. - № 1. - С. 244-250. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_1_46
76. Наказ Державного комітету статистики України "Про затвердження Методологічних положень обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, та Організаційної схеми проведення та використання розрахунків економіки, яка безпосередньо не спостерігається" від 31 грудня 2004 року N 680 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN36820.html
77. Наказ Міністерства економіки України "Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки" від 18.02.2009 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503

78. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. I квартал 2018 року [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki&isSpecial=true
79. Дубич К.В. Фактори тінізації ринку праці України [Електронний ресурс] / К. В. Дубич // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2017. - № 10. - Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1132
80. Johnson S. Regulatory Discretion and the Unofficial Economy / S. Johnson, D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton // American Economic Review: Papers and Proceedings. -1998. - Vol. 88. - No. 2 (May). - P. 387-392.
81. Ладюк О.Д. Характеристика тіньової економіки в Україні / О.Д. Ладюк // Економіка та держава. - 2017. - № 8. - С. 32-34.
82. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про заходи, спрямовані на детінізацію відносин у сфері зайнятості населення" від 5 вересня 2018 р. №649-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2018-%D1%80

Додаток А

Визначення категорії «тіньова економіка» згідно зі обліково-статистичним підходом [систематизовано автором]

Автор підходу	Визначення
Гончарова В.	Економічна діяльність, яка не враховується офіційними державними органами і більша частина якої спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства у сфері економіки [14, с.101].
Ламанова Т.	Сукупність відносин між окремими індивідами, групами індивідів, індивідами та інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживанню матеріальних благ та послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників [15, с. 22].
Савченко І., Іорданов А.	Економічна діяльність, яка не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою

	доходу, шляхом порушення чинного законодавства, від якої держава не одержує податкових надходжень [16, с. 108].
Сміт Ф.	Виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках ВВП [17, с. 4].
Танзі В.	Виробництво або доходи (не виявлені і не повідомлені податковим органам) не враховані в офіційній статистиці [18, с. 444].
Томас Дж.	Діяльність, яка не була врахована при розрахунку національного доходу [19].
Турчинов О. В.	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також - діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [20, с. 32].
Ходжаян А. Шиптенко Т.	Економічна діяльність, що не облікована у офіційній статистиці частково не потрапляє до ВВП та не оподатковується державою, а також така, що заборонена законом [21, с. 76].

Додаток Б

Визначення категорії «тіньова економіка» згідно з поведінковим підходом [систематизовано автором]

Автор підходу	Визначення
Баранов С.О.	Тіньова економіка - нелегальна неврахована, фіктивна, корислива діяльність, спрямована на отримання доходу, приховуваного від офіційної влади будь-яким, навіть кримінальним або протизаконним шляхом [22, с. 50].
Бойко Г. Левицька І. Дулеба Н.	Господарсько-комерційна діяльність, що внаслідок нестабільного податкового законодавства, великої кількості пільг, намагається уникнути державного обліку і контролю [23, с. 177].
Головченко О. Захарченко В.	Сукупність економічних відносин, що навмисно приховуються і спрямовані на отримання прибутку шляхом порушення законодавчих, податкових, трудових та ін. законодавчих або моральних норм і які завдають збитки державі у будь-якій формі [24, с. 14].
Даллаго Б.	Господарська діяльність, яку здійснюють економічні агенти шляхом навмисного порушення існуючих правил [25, с. 31].
Мандибура В.	Господарсько-комерційна діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю [7, с. 8].
Мазур І.І.	Тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [26, с. 7].
Фейг Е.	Свідомий обхід учасників економіки специфічного набору встановлених у ній правил [27, с. 990]. Економічні дії і дохід, отриманий від них які обходять або ухиляються від урядового регулювання, оподаткування або спостереження [28, с. 35].

Додаток В

Визначення категорії «тіньова економіка» згідно з комплексним підходом [систематизовано автором]

Автор підходу	Визначення
Варналій З.	Складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання доходу за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [29, с. 48].
Засанський В.В.	Сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання на основі соціального протистояння до головних макроуправлінських механізмів і їх функціонування поза управлінським контролем та обліком, з ухиленням оподаткування доходів [30, с. 5].
Зянько В.В.	Тіньова економіка – фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей, тобто такі соціально-економічні взаємини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання діючих форм власності в корисливих особистих і групових інтересах, які приховуються від органів державного управління і самоврядування, громадськості. Вона містить у собі всі невраховані, нерегламентовані, відмінні від викладених у нормативних документах і правилах господарювання види економічної діяльності [31, с. 92–93].
Подмазко О.М.	Тіньова економіка - це частина економіки, яка включає не враховувані в статистиці економічні дії від виробництва легальних товарів і послуг, від грошово-кредитних чи інших угод, викликаних реакцією господарюючих суб'єктів і домогосподарств на обмеження встановлені з боку держави, які підлягали б оподаткуванню, якби були виявлені податковими органами [5, с. 15].

Додаток Г

Підходи до структуризації тіньової економіки

[систематизовано автором]

Автор підходу	Структура тіньової економіки
Баранов С.О.	- «приховану» - законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків - «неформальну» – діяльність з виробництва продукції в домашніх господарствах, індивідуальними виробниками, яка не реєструється, не підлягає оподаткуванню (приватне перевезення, будівництво, ремонт будинку, дачі та ін.); - «нелегальну» (або підпільну) – діяльність, заборонена законом (наркобізнес, проституція, контрабанда, торгівля зброєю, людьми та ін.) [22, с. 50].
Бікулов Д.	- друга економіка (сукупність операцій легальних суб'єктів економічної діяльності, як проходять поза офіційним обліком); - неформальна економіка (сукупність нелегальних операцій легальних суб'єктів); - підпільна економіка (сукупність нелегальних економічних суб'єктів) [32, с.99].
Варналій З. С.	- неофіційний (виготовлення та споживання власних товарів та послуг домогосподарствами); - іллегальний (незаконне виробництво та продаж дозволених товарів без будь-якого оформлення чи/або реєстрації підприємств; - кримінальний (виробництво та продаж заборонених чинним законодавством товарів та послуг (проституція, наркотики та ін.) [33, с. 12].
Еніна-Березовська А., Середніа Г.	- підпільна (прихована) – економічна діяльність господарств (людей), не врахована державою; - неформальна – умисно прихована від контролюючих органів діяльність легальних підприємств; - кримінальна («чорна») – діяльність, що носить кримінальний характер і заборонена чинним законодавством [34, с. 43].
Мандибура В.	- сектор домогосподарств – це виробництво товарів та послуг, що споживаються всередині самих домогосподарств (натуральне самозабезпечення); - «неформальний сектор» - дрібне виробництво і надання послуг, а також самозайняті та комерсанти-посередники; - «темно-сірий сектор» - свідоме приховуване від держави виробництво легальних товарів і послуг; - «чорний сектор» - виробництво, розподіл, обмін та споживання соціально небезпечних і руйнівних для розвитку особистості продуктів і послуг (корупція, рекет та ін.); - диверсифіковані частини «чорної» економіки – всі види корупції, всі прояви використання або привласнення державної, акціонерної та інших інтегрованих форм власності, у тому числі фінансових ресурсів держави [7, с. 11].

Продовження додатку Г

Автор підходу	Структура тіньової економіки
Подмазко О.М.	- економіка домогосподарств (включає дрібне виробництво товарів та надання послуг для споживання як всередині господарства, так в для продажу на ринку; - неофіційна економіка (сюди входить легальне виробництво товарів та послуг, яке приховується від оподаткування і не потрапляє до офіційної статистики); - фіктивна економіка (включає фінансові піраміди, приписки тощо); - кримінальна економіка (включає заборонені законом види діяльності) [5, с. 22].
Предборський В.А.	- легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг, які, як правило, не контролюються державою; - порушення, ухилення від державного контролю, економічної відповідальності у відношенні до інтересів держави в межах офіційно дозволеної економічної діяльності; - заборонені види економічної діяльності [35, с. 54].
Скорук О.В.	- «прихована» («сіра») тіньова економіка – цілком дозволена економічна діяльність, пов'язана з виготовленням легальних товарів і наданням легальних послуг, які частково не обліковані офіційною статистикою та, відповідно, приховані від оподаткування; - «підпільна» («темно-сіра») тіньова економіка – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємницької діяльності; - «злочинна» («чорна») тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність, пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених товарів і послуг (наприклад, корупція, наркоторгівля) [8, с. 130].
Томас Дж.	- сектор домашніх господарств (включає виробництво товарів і надання послуг для споживання всередині господарств); - неформальний сектор (дрібне виробництво товарів і надання послуг в рамках малих підприємств та самозайнятими); - нерегульований сектор (виробництво легальних товарів та послуг з порушенням чинного законодавства); - кримінальний сектор (виробництво нелегальної продукції) [36, с. 28].
Е. де Сото	- **«друга» тіньова економіка – це заборонена законом економічна діяльність працівників офіційної економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. «Друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг, в результаті її діяльності одні особи отримують зиск за рахунок інших.** - **«сіра» тіньова економіка – економічна діяльність з виготовлення та реалізації товарів та послуг, що дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка є частиною легальної та використовує її, «сіра» економіка функціонує автономно.** - **«чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом діяльність, пов'язана з виробництвом чи наданням заборонених товарів та послуг [37, с. 37].**

Продовження додатку Г

Автор підходу	Структура тіньової економіки
Турчинов О.	- не прихована від держави економічна діяльність, яка через низку об'єктивних і суб'єктивних причин не враховується і не оподатковується з боку держави; - легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається часткове або повне ухилення від сплати податків; - незаконна, навмисно приховувана від державних органів діяльність; - діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [20, с. 32].

Додаток Д

Загальна періодизація тінізації доходів у країнах світу [40, с. 37].

Етап	Характерні ознаки
Здійснення недозволеної діяльності та ухиляння від сплати державних зборів (тривав до IX–XI ст. до н.е.)	Заборони на окремі види господарської діяльності
Монетарне фальшування (VIII ст. до н.е. і до XV ст. н.е.)	Монетарне фальшування
Корупція та махінації з державним майном (XVI ст. – перша половина XIX ст.)	Ухиляння від сплати податків, високий рівень хабарництва, розкрадання державного майна
Активізація корупційних ланцюгів у сфері торгівлі, міжнародний аспект (друга половина XIX – початок XX ст.)	Розвиток корупційних ланцюгів, що унеможливлював контроль за капіталооборотом та його оподаткуванням між державою та її колоніями, труднощі (недооподаткування та подвійне оподаткування) компаній, що вийшли на міжнародний ринок за рахунок недосконалих механізмів контролю, контрабанда, для США підпільне виготовлення алкоголю, гангстерство
Надмірна тінізація фінансових потоків (1940 – 1980 рр.)	Масове розкрадання майна, недостатня діяльність податкових органів, ведення «чорної» бухгалтерії
Відмивання «брудних грошей» через офшорні центри (1980 – 2000 рр.	Початок діяльності офшорних зон та відмивання через них «брудних грошей»
Розвиток економічної кіберзлочинності (2000 рр. – нинішній етап)	Злочини, пов’язані із «електронними грошима», перехід до електронної фінансової звітності та поява нових способів тінізації, пов’язаних із цим

Додаток Е

Нормативно-правова база регулювання державної політики у сфері детінізації доходів в Україні

[структуровано автором за джерелом 11, с. 70-96]

Напрям регулювання	**Основні нормативно-правові акти, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері детінізації доходів**
У сфері регулювання господарської діяльності	➢ Конституція України; ➢ Господарський кодекс України; ➢ Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності"; ➢ Указ Президента України "Питання Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва" ➢ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акту" ➢ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва"; ➢ Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" ➢ Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців" ➢ Закон України "Про ліцензування видів господарської діяльності".
У сфері забезпечення економічної безпеки	➢ Закон України "Про основи національної безпеки України" ➢ Стратегія національної безпеки України
У сфері боротьби з економічною злочинністю	➢ Кримінально-процесуальний кодекс України; ➢ Закон України "Про прокуратуру" ➢ Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Державної служби боротьби з економічною злочинністю"
У сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	➢ Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення"
У сфері боротьби з корупцією	➢ Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції ➢ Закон України "Про Антикорупційну стратегію на 2018 - 2020 роки" (проект)

Додаток Ж

Нормативно-правова база України з питань детінізації доходів

[структуровано автором з використанням джерела 40, с.105]

Нормативно-правовий акт	Визначення напряму державної політики
Закон України № 2121-III «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000	Передбачає контроль за діяльністю банківських установ щодо тінізації
Кримінальний кодекс України	Передбачає кримінальну відповідальність за скоєні злочини щодо тінізації та корупції
Кодекс України «Про адміністративні правопорушення»	Передбачає адміністративну відповідальність за скоєні злочини щодо тінізації та корупції
Наказ Міністерства економіки України №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки»	Затверджує державну Методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні
Податковий Кодекс України	Передбачає контроль та механізм нарахування та сплати податків суб'єктами господарювання
Господарський Кодекс України	Передбачає відповідальність за скоєні злочини в сфері тінізації
Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII	Дає визначення доходів, здобутих злочинним шляхом, передбачає відповідальність за їх легалізацію, заходи фінансового моніторингу суб'єктів господарювання, регламентує діяльність Спеціально уповноваженого органу
Розпорядження Кабінету Міністрів України N 143-р «Про перелік офшорних зон» від 23.02.2011 р.	Обмежує перелік офшорних зон, можливих для використання в господарській діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання з метою обмеження тінізаційної діяльності та відмивання «брудних» грошей
Конвенція про кіберзлочинність	Міжнародна співпраця в сфері протидії кіберзлочинності, містить базові поняття комп'ютерних злочинів

Додаток З

Управлінсько-організаційна структура органів державної влади, що відповідають за реалізацію державної політики України у сфері детінізації доходів [структуровано автором на основі джерел 50-73]

Додаток И

Виконавчо-розпорядчі суб'єкти в системі організаційного забезпечення державного ре
Україні [складена автором на основі джерел 11, 50-73]

Виконавчо-розпорядчий суб'єкт	Функція	Повноваження
І. Президент України	глава держави повинен сприяти узгодженості діяльності органів державної влади у сфері державного регулювання детінізації економіки	- формування стратегії соціально-економічного роз висвітлюються у посланнях до народу та щорічн Верховної Ради України; - правове регулювання економічних відносин ш розпоряджень щодо економічних питань, невре затвердженням ухвалених Верховною Радою Укра щодо ухвалених Верховною Радою України зако своїми пропозиціями; - зупинення дії нормативно-правових актів Кабі невідповідності їх Конституції України з одноча Суду України на предмет встановлення їх конститу - створення у межах коштів, передбачених консультативних, дорадчих та інші допоміж повноважень; - – призначення та звільнення з посад половини скла та ін.
ІІ. Верховна Рада України	вищий законодавчий орган розробляє та ухвалює закони та інші законодавчі акти щодо регулювання детінізації економіки в цілому та окремих її сфер	- визначення засад економічної політики держави; - затвердження державних програм економічного ро - затвердження переліку об'єктів державної власност - затвердження Державного бюджету України та кон - здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міні - затвердження рішень щодо надання Україною державам та міжнародним інституціям, а також що держав та міжнародних фінансових організацій бюджетом України; - призначення та звільнення з посади Голови Націо Президента України) та половини складу Ради Нац -

ІІІ. Система органів виконавчої влади		
1) Кабінет Міністрів України	вищий рівень виконавчої влади у системі організаційного забезпечення державного регулювання детінізації національної економіки. Реалізує свій вплив на регулювання детінізації економіки України	– забезпечення державного суверенітету та економіч – забезпечення реалізації всіх напрямів економі інвестиційної, податкової тощо); – розробка та реалізація загальнодержавних програм – розробка щорічно проекту Закону України " забезпечення виконання затвердженого Верховною України та подання Верховній Раді України відпов – організація та забезпечення здійснення зовнішньоє
2) Міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом	центральний рівень виконавчої влади у системі організаційного забезпечення державного регулювання детінізації національної економіки	
а) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України		– участь у реалізації стратегії соціально-економічного – формування пріоритетів розвитку національної екон – розробка механізмів реалізації економічної політики – прогнозування економічного розвитку країни на кор – розробка та реалізація програмних документів щодо – участь у формуванні політики управління державни – створення сприятливих економічних умов для функ всіх форм власності, розвитку ринкових відносин, кон – участь у реалізації антимонопольної політики; – забезпечення реалізації єдиної зовнішньоекономічно економічної політики щодо інтеграції України у світо співпраці з Європейським Союзом; – забезпечення реалізації державної цінової політики; – участь у розробці та забезпечення реалізації держав безпеки та детінізації економіки та ін.
б) Міністерство промислової політики		– підготовка пропозицій щодо формування державної механізмів її реалізації;

України		– розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму промислового сектору економіки; – розробка та реалізація державних програм розвитку – створення умов для розбудови високорозвиненого п – визначення напрямів розвитку науково-технічного п економіки; – розробка прогнозів виробничо-технічного та фінансо промислового виробництва; – участь у формуванні та реалізації державної регіонал – забезпечення реалізації державної інноваційної полі
Державні комітети: Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва.	здійснюють предметне регулювання економіки у певній її галузі	забезпечення реалізації державної політики у сфері під ліцензування, державної регуляторної політики та доз діяльності.
Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: а) Національний банк України – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом	забезпечує реалізацію державної грошово-кредитної політики.	– емісія грошей; – зміцнення національної грошової одиниці; – формування курсу національної грошової одиниці – координація діяльності банківської системи Україн – організація міжбанківських розрахунків; – контроль за додержанням банківського законодавс
б) Державна фіскальна служба України	забезпечує реалізацію державної податкової політики	– облік платників податків та інших обов'язкових фондів; – контроль за правильністю, повнотою та своєчасніст – контроль за достовірністю податкового обліку та зв ін.
в) Антимонопольний комітет України	забезпечує реалізацію державної конкурентної політики, метою якої є забезпечення захисту конкуренції в підприємницькій діяльності	– контроль за додержанням антимонопольного закон – запобігання, виявлення та усунення порушен суб'єктами господарювання; – контроль за процесами концентрації виробництва; – захист інтересів суб'єктів господарювання та спож – сприяння розвитку добросовісної конкуренції та ін

г) Пенсійний фонд України	забезпечує контроль за повним та своєчасним надходженням страхових внесків	– акумуляція внесків для пенсійного забезпечення; – контроль за повним та своєчасним надходженн фонду; – забезпечення фінансування витрат Пенсійного фон
д) Державна служба зайнятості України	забезпечує реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення, трудової міграції та соціального захисту від безробіття	– сприяння громадянам у підборі підходящої робо добору працівників; – стимулювання роботодавців до створення нових ро – підвищення конкурентоспроможності безробітних – залучення безробітних до тимчасової зайнятос тимчасового характеру); – підтримка безробітних в організації підприємницьк – видача роботодавцям дозволів на застосування пр та ін. – сприяння громадянам у підборі підходя послуг з добору працівників; – стимулювання роботодавців до створення нових ро – підвищення конкурентоспроможності безробітних – залучення безробітних до тимчасової зайнятос тимчасового характеру); – підтримка безробітних в організації підприємницьк – – видача роботодавцям дозволів на застосування пр та ін.
е) Державна митна служба України	забезпечує реалізацію державної політики у сфері митної справи	– захист економічних інтересів України на внутрішн – здійснення разом з Національним банком України операціями; – здійснення разом з іншими органами виконавчої споживачів; – додержання учасниками зовнішньоекономічних інтересів на зовнішньому ринку та ін.
є) Державна служба експортного контролю України	забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного експортного контролю	– участь у розробці проектів нормативно-правови діяльності у сфері державного експортного контро – виконання міжнародних зобов'язань України що знищення та зміцнення міжнародного авторитету У – здійснення в межах своєї компетенції захо співробітництва України з відповідними органам міжнародних режимів експортного контролю та ін.

ж) Фонд державного майна України		– реалізація державної політики у сфері приватизації – здача в оренду майнових комплексів, що перебуван
з) Державна контрольно-ревізійна служба Україні	контроль за витрачанням бюджетних коштів	– контроль витрачання бюджетних коштів усіх рівні – контроль за збереженням державного майна у бюдж – контроль достовірності обліку та звітності у бюдже
3) Органи місцевого самоврядування –	територіальний (місцевий) рівень виконавчої влади здійснює регулювання у сфері детінізації економіки за рахунок головних управлінь (управлінь) економіки як структурних одиниць від повідних обласних, міських, районних, районних у містах Києві державних адміністрацій.	– реалізації державної політики економічного розвит – реалізації державної регуляторної політики; – забезпеченні у межах своїх повноважень захисту також інтересів вітчизняних та іноземних суб'єктів – реалізації державної політики у сфері розвитку е монополізму; – забезпеченні реалізації державної політики у сфері – забезпеченні реалізації державної політики у сфері – забезпеченні реалізації державної цінової політики – – забезпеченні реалізації державної політики у сф економіки.
IV. Судові органи України		
Конституційний суд України	вищий орган судової влади в Україні, який стежить за виконанням законів	– вирішення питань про відповідність Конституції У України та інших правових актів Верховної Ради У актів Кабінету Міністрів України щодо проблем де політики; – офіційне тлумачення Конституції України щодо пр антикорупційної політики.
Верховний суд України	найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції	– надання висновків про наявність чи відсутніст Президент України, ознак державної зради або ін виконання Президентом України своїх повноваже
Господарський та Адміністративний суди України	суди спеціальної юрисдикції	– захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, п сфері публічно-правових відносин від поруш органів місцевого самоврядування, їхніх посадови при здійсненні ними владних управлінських функ

		числі на виконання делегованих повноважень ш та своєчасного розгляду адміністративних справ; – у касаційному порядку рішення апеляційних і міс тінізації доходів; – вивчення та узагальнення практики застосу однаковості практики, аналіз статистики вирішень – проведення роботи, спрямованої на попереджен доходів.
Державні органи, які підсилюють ефективність системи організаційного забезпечення державного регулювання детінізації економіки в Україні		
1) Рада національної безпеки і оборони України (РНБО)	координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, функцією якого є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки	– контроль за діяльністю органів виконавчої влади і якій є тінізація економіки.
2) Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг)	впровадження державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом	– реалізація державної політики у сфері запобіганн доходів, одержаних злочинним шляхом; – координація діяльності державних органів у сфе (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шлях – фінансова розвідка у сфері державного регулюванн

3) Спеціалізовані антикорупційні органи України (Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП)), Державне бюро розслідувань (ДБР), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів	державні органи, основним завданням яких є створення в Україні ефективної загальнодержавної системи запобігання та протидії корупції, яка сьогодні є одним з найважливіших факторів тінізації національної економіки.	– розслідування та розкриття корупційних правопор уповноважених на виконання функцій держави або функцією Бюро є протидія корупційним високопосадовцями та становлять загрозу національ – аналіз стану запобігання та протидії корупці антикорупційної стратегії та державної програми декларацій посадових осіб (НАЗК); – формування та реалізація державної політики у со які може бути накладено арешт у кримінально активами, на які накладено арешт або які конфіс (Національне агентство України з питань виявлен одержаними від корупційних та інших злочинів); – запобігання, виявлення, припинення, розкриття службовими особами, які займають особливо відп яких віднесено до першої - третьої категорій п працівниками правоохоронних органів (ДБР); – здійснювати нагляд за додержанням законів під ч діяльності досудового розслідування Національн підтримувати державне обвинувачення у від представляти інтереси громадянина або держав законом і пов'язаних із корупційними або пов'яз (САП).

Додаток К

Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, у % до обсягу офіційного ВВП [78, с. 7]

Додаток Л

Рівень тіньової економіки за електричним методом, у % до офіційного ВВП [78, с. 12]

Додаток М

Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією монетарного методу, % від обсягу офіційного ВВП [78, с. 12]

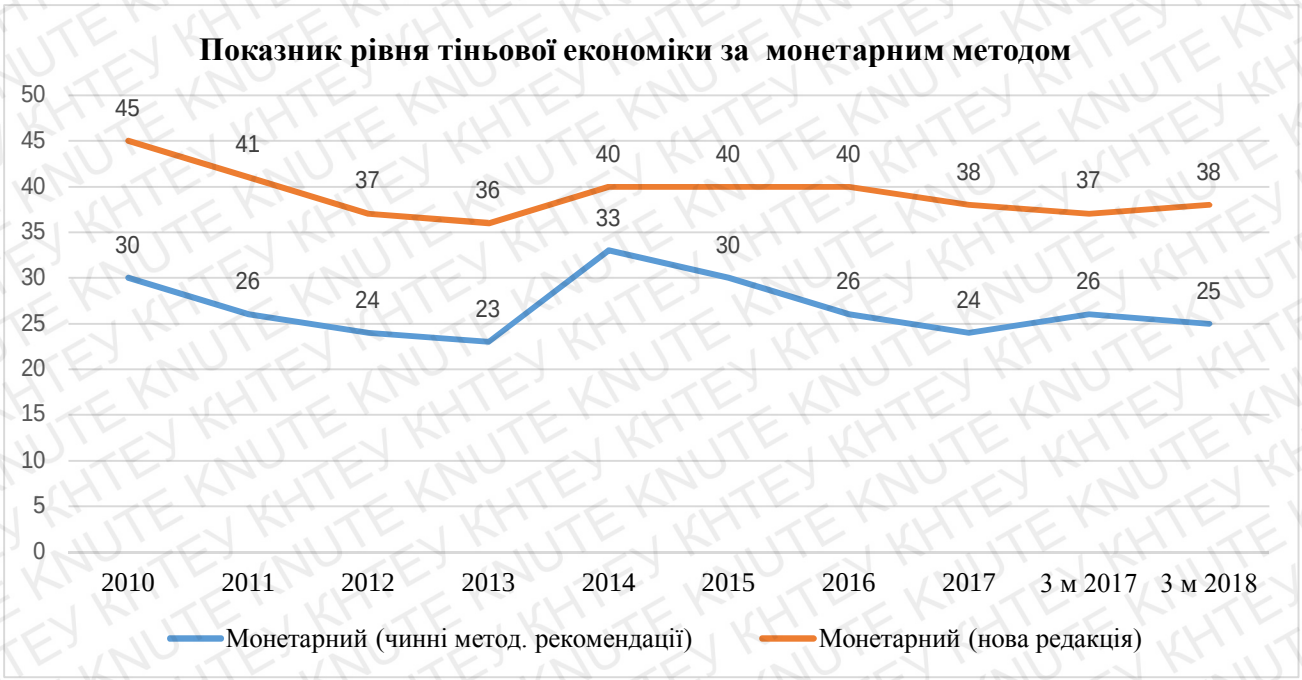

Додаток Н

Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією методу "витрати населення – роздрібний товарооборот", % від обсягу офіційного ВВП [78, с. 11]

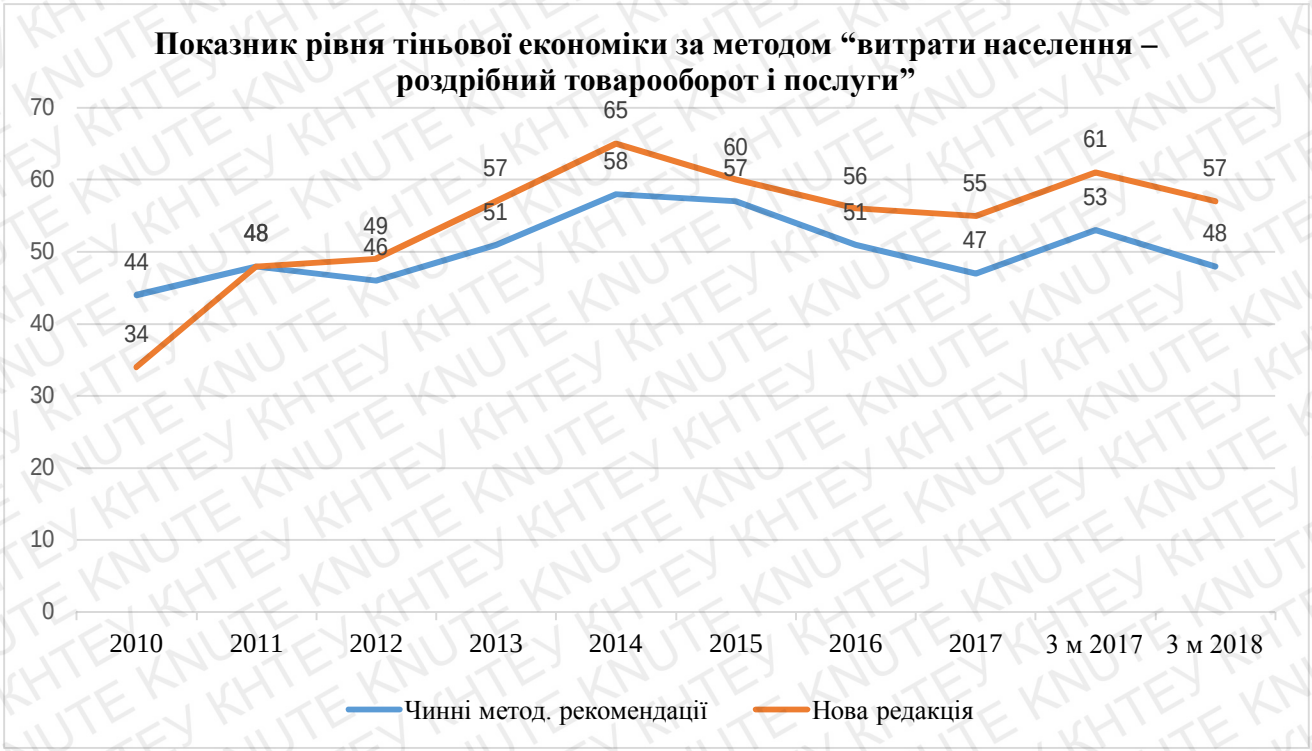

Додаток О

Діаграма динаміки рейтингів індексів сприйняття корупції в Україні, 1998-2017 рр. [44]

Розроблено автором на основі даних міжнародної організації Transparency International

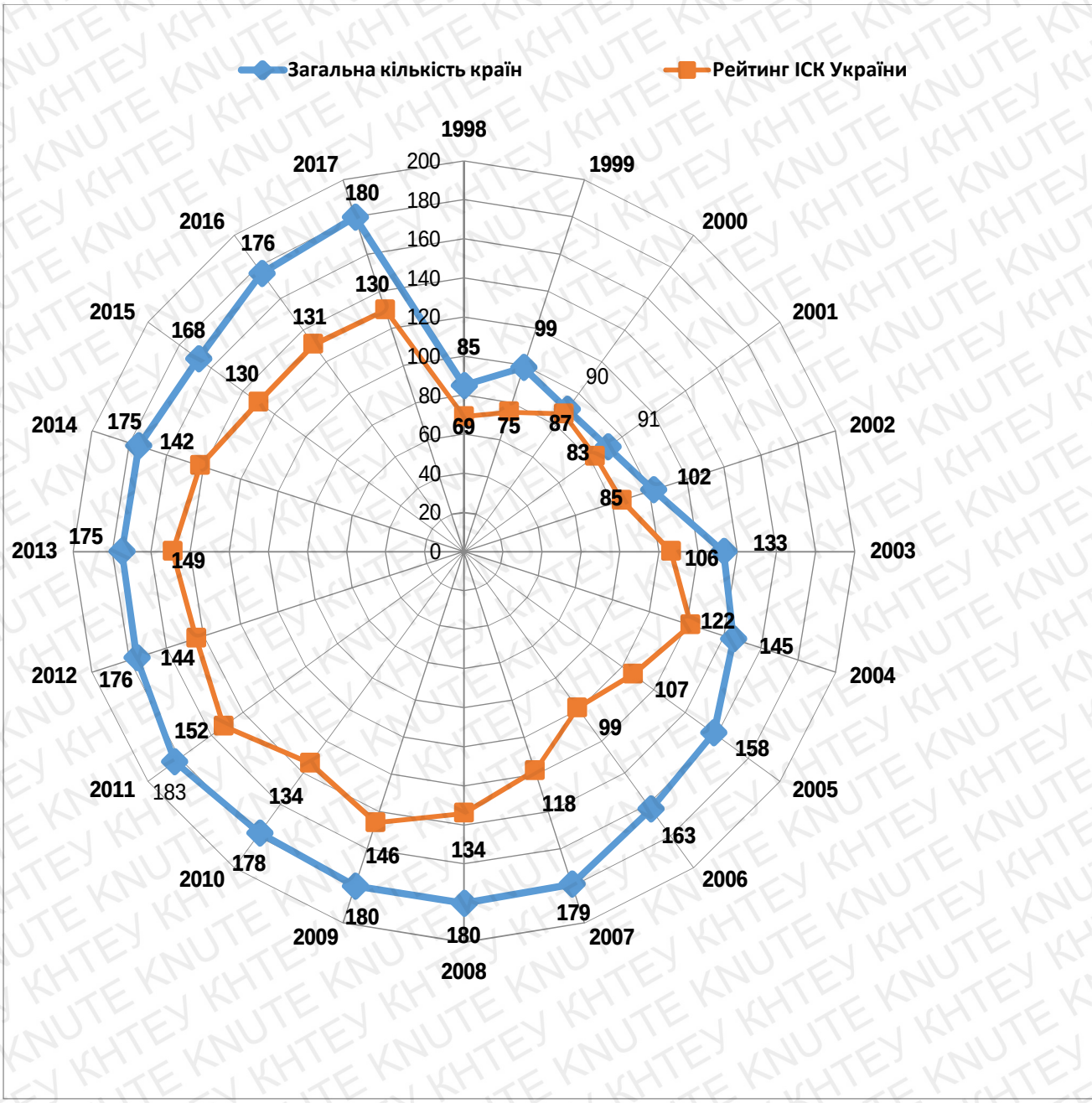

Додаток П

Діаграма динамічних змін індексів стримування корупції та якості регуляторної політики в Україні, 1998-2016 рр. [44]

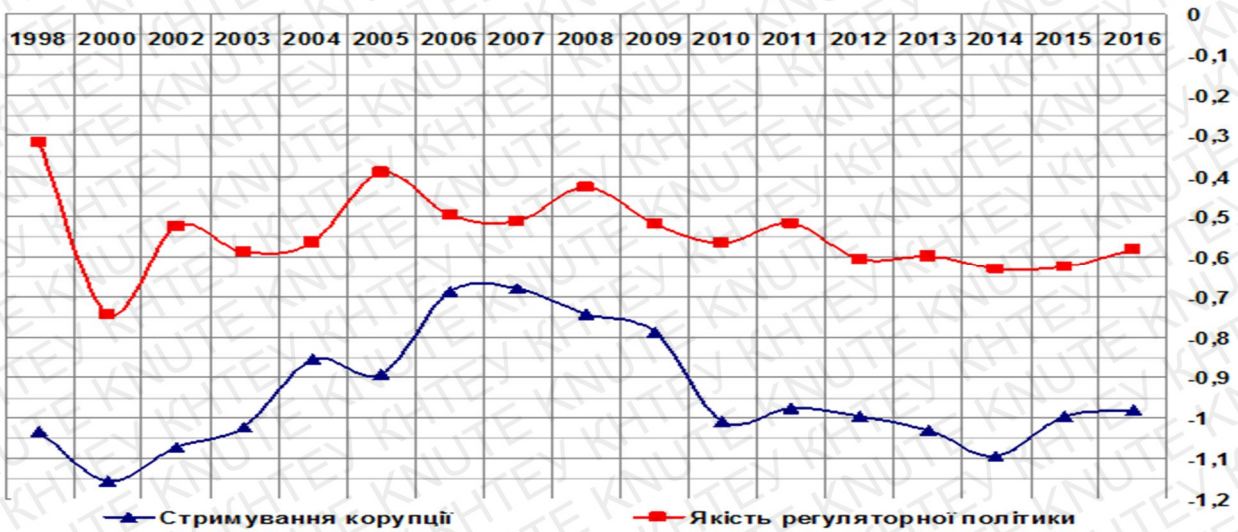

Додаток Р

Основні напрями реалізації державної політики у сфері детінізації доходів в Україні

[складено автором за джерелами 3, с. 174; 6, с. 69-74]

№ №	Напрям	Мета	
1.	Підвищення ефективності управління державними фінансами	Вдосконалення державної системи планування бюджету	– розроблення системи управл визначення бюджетних витрат з притягнення до кримінальної відпо – упровадження кодифікації та ст під час планування витрат і здійсне – створення ефективного меха учасників формування бюджету етапах планування й реалізації від
		Посилення контролю за державними коштами	– вдосконалити механізм зак підвищення рівня їхньої прозорост – вдосконалити механізм викон закупівель об'єктів квазідержавног – вдосконалити методику оцін органів відповідно до рейтингу закупівель.
		Оптимізування системи державного фінансового контролю	– розробити й упровадити мех державного фінансового контро контролюючих та наглядових орга – внести зміни та доповнення прийняття податковими органам тільки після застосування системи
2.	Удосконалення зовнішньоекономічної діяльності й міжвідомчої взаємодії	Зменшення кількості правопорушень у сфері зовнішньоекономічних відносин та забезпечення належної системної взаємодії та обміну інформацією між відповідними державними органами	– затвердити стандарти технічн контрольно-пропускних пунктів, спеціальних органів, зокрема дл профілактичних операцій; – систематичне розслідування ко контролю на митних постах, у притягнення до відповідальності.
		Протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму	– створити ефективний механізм протидії відмиванню доходів, од можливість за максимально стисл необхідну інформацію; – удосконалити систему прот одержаних незаконним шляхом, перелік суб'єктів фінансового мо єдиного інформаційного каналу мі
3.	Удосконалення законодавства у сфері протидії економічним злочинам	Створення інституціональних умов ефективного функціонування економіки, що забезпечать підґрунтя для системної детінізації доходів в Україні	– поступове вдосконалення з функціонування незалежного суд органів; – проведення **амністії тіньов легалізувати свої тіньові капіта часу), а також вжиття заход подальшого відтоку капіталів з переведених в іноземні банки;** **– проведення податкової амніст**

			платникам податків права спла **встановлені податковим законод**
		Запобігання помилковому й умисному банкрутству	– вжити заходів для протидії помил – вдосконалити механізми о вповноваженими державними орга банкрутства.
4.	Розвиток безготівкового розрахунку	Розвиток безготівкового розрахунку в країні	– розробити механізми інформа контролюючими органами щодо пі – забезпечити повернення коштів б несанкціонованого використання б – налагодити надання оператора зв'язку для оснащення місць неорг розрахунків; – посилити контроль і відпові незаконного переведення в готівку – опрацювати можливість викор картки; – розробити спільно з банками д обізнаності населення через засоб щодо чинної системи безготівко карток; – організувати регулярний розі видають POS-термінали, щоб стим для здійснення безготівкових плате
5.	Удосконалення фіскального адміністрування	Підвищення ефективності дії фіскального адміністрування	– внести зміни й доповнення реєстрації, перереєстрації юридич податкової перевірки після зд підприємств; – удосконалити критерії оцінюван облік з ПДВ, реорганізації юридич – проводити систематичну робот сплати податків, а також розр інформацією між державними та п
6.	Створення сприятливих умов для ведення бізнесу	Забезпечення умов для виходу з тіні суб'єктів підприємництва шляхом зменшення витрат на ведення бізнесу та вдосконалення системи державного регулювання	– визначити критерії відбору това аналізу й оцінювання стану конку усі галузі економіки; – дослідити систему управл відкритості/закритості; – концептуально переглянути дозв
		Обмеження вияву корупційних можливостей, економія коштів державного бюджету й суттєве обмеження бюрократичного тиску на представників малого та середнього бізнесу	реформування сфери контролю кількості та загальної оптимізації д
7.	Протидія корупції та підвищення рівня правової культури населення	Подолання корупції в державних органах	– посилення ролі ринків і конк обсягів потенційного прибутку від – налагодження діяльності і антикорупційної спрямованості; – активізування взаємодії з пр реалізують антикорупційні пр антикорупційної протидії позитивн – розроблення законопроекту,

			керівників державних органів; – удосконалення співпраці держав
8.	Вдосконалення економічної політики у сфері детінізації доходів	Забезпечення економічного підґрунтя для детінізації доходів	– оптимізування методик розрахун світової практики; – створення умов для детінізації су – підвищення ефективності упр стадіях планування й використанн – поліпшення зовнішньоекономічн – удосконалення законодавства у с – стимулювання розвитку безготів – оптимізування фіскального адмін – протидія тіньовій економіці в транзакційних витрат, реформуван – забезпечення захищеності прав н – протидія корупції та підвищення – зміцнення економічної безп міжнародної та глобальної економі